Aalborg Universitet

Indvandrere og civilsamfund

Mikkelsen, Flemming

Publication date:
2006

Link to publication from Aalborg University

Citation for pulished version (APA):
Mikkelsen, F. (2006). Indvandrere og civilsamfund: en forskningsoversigt vedrørende etniske minoriteters deltagelse i civilsamfundet samt kulturmødet mellem minoriteter og danskere på arbejdspladsen, i boligområder og i foreninger. Aalborg: AMID, Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from vbn.aau.dk on: December 13, 2013

AMID Working Paper Series 19/2002

Indvandrere og civilsamfund.
En forskningsoversigt vedrørende etniske minoriteters deltagelse i civilsamfundet samt kulturmødet mellem minoriteter og danskere på arbejdspladsen, i boligområder og i foreninger[1]

Flemming Mikkelsen
Akademiet for Migrationsstudier i Danmark (AMID)

1. Minoriteterne, majoriteten og civilsamfundet – en indledning

Civilsamfundet og især de frivillige foreninger anses af forskere, politikere og offentligheden for at udfylde en vigtig hjørnesten i samfundets demokratiske opbygning. Frivillige foreninger letter på den ene side adgangen til de formelle politiske beslutningsstrukturer især for de ressourcesvage grupper i befolkningen, og på den anden side udgør de en læreproces i demokratiets spilleregler. I denne forskningsoversigt følges op på dette perspektiv med særligt henblik på indvandrernes position i det danske samfund.

Kapacitet til at handle kollektivt og evnen til at etablere bæredygtige sociale netværk i form af foreninger, organisationer og sociale bevægelser på det lokale, nationale og internationale plan hører til de vigtigste strategier grupper kan benytte for at opnå indflydelse på samfundets fordeling af ressourcer, rettigheder og idealer. Lidt vagere trukket op siges det i regeringens rapport om *Bedre integration* (2000: 41, 45) under kapitlet om ”Deltagelse i det danske samfund”, at

> ”For regeringen er det som sagt et mål for integrationen, at udlændinge kommer til at deltage i samfundet på lige fod med den øvrige befolkning. Og det drejer sig vel at mærke ikke kun om deltagelse på arbejdsmarkedet, men også om deltagelse i det politiske liv i form af valgdeltagelse, deltagelse i skolebestyrelser, ældreråd, børnehavebestyrelser, deltagelse i idrætsklubber og interesseorganisationer og deltagelse i indvandrernes egne foreninger”.[1]

Og hvad angår det politiske, siges det videre, at

[1] Dette arbejdspapir er et notat udarbejdet for Akademiet for Migrationsstudier i Danmark i forbindelse med en kortlægning af integrationsforskningen i Danmark siden 1980, udført i opdrag af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Projektet vil blive sammenfattet i en endelig rapport, der forventes udgivet af Ministeriet i løbet af efteråret 2002.

> ”Foreninger og organisationer fungerer dels som kanaler, hvorigennem udlændinge kan give udtryk for deres krav og ønsker over for de politiske myndigheder, og dels som et sted, hvor der sker en politisk socialisering til deltagelse i samfundslivet”.

Den sociale og politiske mobilisering af nye grupper foregår sjældent gnidningsløst, fordi den ofte følges op af krav til samfundets dominerende institutioner, normer og værdier. Interaktionen med majoriteten kan foregå som konsensus eller konflikt: som konsensus i form af mere eller mindre veludbyggede samarbejdsrelationer, eller som konflikt når afgørende værdier trues. Der vil blive lagt vægt på at belyse disse sider af integrationsprocessen med fokus på indvandrernes aktiviteter, opfattelser og holdninger. Både når det drejer sig om deres deltagelse i majoritetssamfundets institutioner og dannelsen af egne autonome organisationer i form af en etnisk offentlighed som en nødvendig del af et velfungerende civilsamfund.

2. Nogle heuristiske overvejelser

Civilsamfundet omfatter et bredt felt af områder med og uden berøring til stat og marked. Det betyder også, at læseren præsenteres for en række faglige discipliner med meget forskellige indfaldsvinkler til studiet af etniske minoriteter og civilsamfundet. Studierne inden for dette område kan overvejende inddeles i en kvalitativ og en kvantitativ tilgang, og hvorvidt det er kollektivet eller individet der står i centrum for analysen. Det giver i en krydstabel fire grundlæggende metodologiske indfaldsvinkler:

a. *Individ – kvalitativ*, der benytter sig af få interview med centralt placerede personer,
b. *Individ – kvantitativ*, der overvejende betjener sig af surveys i form af masseinterview, som derefter behandles med statistiske metoder,
c. *Kollektiv – kvalitativ*, der via sekundærlitteratur, dokumenter og i nogle tilfælde feltarbejde søger at kortlægge organisationernes interne og eksterne relationer,
d. *Kollektiv – kvantitativ*, der via en standardisering af organisationsrelevante faktorer og aktiviteter søger at overføre kvalitative informationer til kvantitative kategorier med mulighed for statistisk analyse.

Denne metodepluralisme skal kombineres med en lang række temaer, som berører sociale processer i civilsamfundet. Til de vigtigste hører:

- foreninger, organisationer og klubber inden for det kulturelle, sociale, politiske og økonomiske område,
- religiøse organisationer,
- sociale kontakter mellem danskere og indvandrere på arbejdspladser, i boligområder og i fritiden,
- medierne (her tænkes ikke på hvorledes etniske minoriteter omtales i medierne men derimod på minoriteternes medieforbrug og muligheder for at komme til orde i det offentlige rum),
- protestbevægelser: racistiske bevægelser og deres modstandere de antiracistiske bevægelser.

Eftersom det drejer sig om at formidle den eksisterende forskning inden for disse områder, er der nogle af ovenstående emner som kun opnår megen lidt omtale. Hvor der foreligger en betydelig forskning inden for et område i form af én eller flere monografier, og/eller hvor en forfatter har søgt at præsentere en syntese inden for et felt, vil der direkte i teksten blive henvist til vedkommendes bidrag, dets metodisk-teoretiske udgangspunkt foruden de empiriske resultater. I andre tilfælde figurerer forskningsresultaterne alene i form at referencer evt. noter. Hvis der er blevet gjort eksplicit brug af integrationsbegrebet i fremstillingen, vil det blive særlig omtalt. I det afsluttende kapitel underkastes integrationsbegrebet en kritisk vurdering, og der gøres forsøg på at opridse et korrektiv til den herskende integrationsforskning under overskriften transnationalisme.

3. Organisatoriske indflydelseskanaler i makro-historisk perspektiv

Der er få studier som sætter sig det mål at give en oversigt over organisationsdannelsen blandt etniske minoriteter, og hvorledes den forholder sig til de demokratiske spilleregler. Et forsøg i denne retning er Ole Hammer & Inger Bruuns *Etniske minoriteters indflydelseskanaler* (2000), udgivet af den danske Magtudredning. Bogen er en ajourføring af oplysningerne i *Grænser for indflydelse*, som forfatterne udarbejdede for Nordisk Ministerråd i 1992 (Bruun & Hammer, 1992). I den nye publikation tager Hammer & Bruun udgangspunkt i integrationsloven (L474 af 1. juli 1998), og gennemfører på den baggrund en studie af de etniske minoriteters adgang til og indflydelse på centrale politiske beslutninger. De inddrager både de etniske minoriteters egne foreninger og indflydelseskanaler foruden de danske organisationer og institutioner, som i særlig grad beskæftiger sig med etniske minoriteters rettigheder.

Undersøgelsen bygger dels på spørgeskemaer, der har været sendt ud til organisationer og offentlige institutioner, dels på interview med centralt placerede personer og på trykt materiale i form af årsberetninger og nyhedsbreve (omtales udførligt i bogens bilagsmateriale). Endvidere drager de nytte af, at de selv har beskæftiget sig med indvandrer- og flygtningespørgsmål i mange år. På denne baggrund konkluderer forfatterne, ”at de etniske minoriteters indflydelse er marginal – både på deres egne vilkår i samfundet og på den almindelige samfundsudvikling” (2000: 10). Det pointeres allerede i indledningen, at minoritetsrepræsentanterne ikke leverer et kvalificeret modspil til myndighederne på grund af manglende kvalifikationer, men også fordi indvandrerrepræsentanterne ikke er tilstrækkeligt motiveret og uddannet til at udøve demokrati. Desuden peges der på en stigende konkurrence fra etablerede danske interesseorganisationer, der er langt bedre rustet til at skaffe sig midler fra det offentlige i kraft af deres faste stab af professionelle organisationsfolk sammenlignet med minoritetsforeningerne, der er afhængige af frivillig arbejdskraft og begrænset af få ressourcer. Der opstår imidlertid et problem, når forfatterne søger at efterprøve denne tese.
For det første opstilles ingen kriterier eller begreber, der gør det muligt at få bekræftet eller afvist de dragne konklusioner; for det andet fremgår det med al tydelighed, at materialet til undersøgelsen kommer fra de offentlige myndigheder og fra etablerede danske interesseorganisationer, mens svarprocenten fra minoritetsorganisationerne ligger meget lavt; for det tredje er bogen spækket med forfatternes egne vurderinger og holdninger i en grad, som gør det vanskeligt at fæste tillid til deres konklusioner. Ingen

steder søger forfatterne at stille sig kritisk til majoritetsorganisationers selvopfattelse, og konsekvent tales der i bogen om myndighedernes objektive "almene" interessevaretagelse over for minoriteternes "sær"-interesser, og deres manglende viden om og forståelse for de demokratiske spilleregler. Samtidig tegner Hammer & Bruun et idealbillede af det danske demokrati, som kun de færreste fagfolk ville kunne skrive under på. Bogen har da også vækket til modsigelse, og vi præsenteres for en ganske anden historie og forklaring i Mustafa Hussains antologibidrag *Etniske minoriteters politiske organisering i Danmark* (2002).

Artiklen giver et overblik over de etniske minoriteters politiske organisering i Danmark siden begyndelsen af 1970'erne. Hovedargumentet er, at på trods af den vedvarende opblomstring af indvandrerforeninger og nogle større multietniske sammenslutninger, har indvandrernes organiserede interesser været marginaliseret i den politiske beslutningsproces grundet eksklusion og kooptering. På baggrund af offentliggjort litteratur og diverse universitetsspecialer redegør forfatteren for, hvorledes arbejdsmigranter og flygtninge dannede nogle kulturelle og nationale foreninger samt en række organisationer vendt mod det politiske styre i deres hjemland. De senere ankomne og dem som voksede op i Danmark stod imidlertid konfronteret med andre problemer. Deres foreningsdannelse, som rigtigt tog fart i begyndelsen af 1990'erne, sigtede ikke mod at opnå formelle lige rettigheder, men derimod ligebehandling på arbejdsmarkedet, i samfundets institutioner og i dagligdagen. Det interessante ved disse organisationer er, at de modarbejder assimilationstendenserne i dansk indvandrerpolitik for i stedet at fremhæve deres egen kulturelle identitet i samarbejdet med danskere og de danske institutioner. I ungdomsforeningen G-2s vedtægter står der således, at man arbejder "for at fremme integrationen mellem indvandrere og det danske samfund samtidig med at egen identitet bevares".

Der oprettes også egentlige multietniske samarbejdsorganisationer også omtalt som paraplyorganisationer. Dertil hører Indvandrernes Fællesråd i Danmark (IFD) fra 1976, Indvandrerforeningernes Sammenslutning (IND-Sam dannet i 1981), Paraplyorganisationen for de Etniske Mindretal (POEM, fra 1993) og De Etniske Minoriteters Landsorganisation (ELO fra 1999). Dertil kommer offentlige nævn og råd herunder Rådet for Etniske Minoriteter nedsat 1983 og Nævnet for Etnisk Ligestilling fra 1997. Men hverken mindretallenes egne organisationer, de statslige råd og nævn eller de kommunale Integrations Råd har, ifølge Hussain, øget de etniske mindretals demokratiske indflydelse. Ligeledes stiller han sig skeptisk til de påvirkningsmuligheder, der ligger i medlemskabet af (lokale) politiske partier. Indvandrerne er endvidere underrepræsenteret i kommunalbestyrelserne, og "den politiske socialisering gennem lokale beboerforeninger, skolebestyrelser, lokale politiske organiseringer og andre græsrodsbevægelser har ikke fundet sted i et omfang som er nødvendigt for at integrere de etniske minoriteter i den nationale politiske kultur" (Hussain, 2002).

Årsagerne til den manglende politiske integration fremstår i afhandlingen mindre veldokumenteret og har mere karakter af nogle arbejdsteser. Hussain peger i den forbindelse på eksklusionen på arbejdsmarkedet, herunder den stigende økonomiske og sociale marginalisering fra midten af 1980'erne; arbejderbevægelsens manglende interesse

for indvandrernes problemer og massemediernes fordrejning, latterliggørelse og deciderede fjendtlige indstilling til etniske minoriteter. Det fremgår endvidere, at organisationsdannelsen blandt de etniske minoriteter udviser en betydelig fragmentering, som forstærkes af, at de konkurrerer med hinanden for at opnå statslig støtte og anerkendelse. Det fører til en yderligere begrænsning af deres autonomi i takt med, at der foregår en kooptering af de etniske mindretals repræsentation i det statslige forvaltningsapparat. Sådan forstået at kun de organisationer og foreninger som klart og tydeligt tilkendegiver, at de støtter den statslige integrationspolitik bliver taget med på råd og kan opnå økonomisk støtte. Men eftersom deltagelsen foregår på baggrund af nogle ekstremt asymmetriske magtrelationer, fører koopteringen til en reel demokratisk eksklusion af de etniske minoriteter.

Konklusionerne er trukket skarpt op, og en sammenligning med forholdene i Sverige viser tilsyneladende, at koopteringen kan drives endnu videre. Det svenske system med store offentlige tilskud til etniske organisationer og inddragelsen af indvandrerorganisationer i det korporative system har ført til, at indvandrerne i Sverige står i en svag politisk situation, hvad der yderligere har reduceret minoriteternes indbyrdes samarbejdsrelationer og deres muligheder for at indgå alliancer med toneangivende politiske aktører. Indvandrerne i Danmark har derimod været mere overladt til sig selv, hvad der har fremmet dannelsen af egne organisationer (Schierup, 1993; Togeby, 2000; Jeffrey, 2001). En yderligere slutning man kan drage er, som anført af Lise Togeby (2000: 203), ”at det er værtssamfundets politiske institutioner mere end oprindelseslandets kulturelle traditioner, der er bestemmende for indvandrernes adfærd”; en konklusion der er i overensstemmelse med internationale erfaringer (Ireland, 1994; Soysal, 1994).

4. Indvandrerorganisationernes omfang og struktur

Ovennævnte makro-orienterede undersøgelser er baseret på et spinkelt dokumentarisk kildemateriale. Det skyldes overvejende manglen på studier af indvandrerorganisationer, deres omfang, interne og eksterne aktiviteter. Vi står dog ikke på helt bar bund, og i dette kapitel vil der blive taget afsæt i indvandrerorganisationerne og deres betydning for medlemmerne. Men før disse aspekter diskuteres, vil vi kort se på den første større sociale og politiske mobilisering af indvandrere og flygtninge i det danske samfund. Denne organisering var imidlertid ikke indvandrernes eget værk, men blev drevet frem af et utal af danske foreninger, komiteer, bevægelser og aktionsgrupper i solidaritet og venskab med undertrykte og forfulgte grupper i 3. verdens lande fra slutningen af 1960’erne til midten af 1980’erne (for en oversigt jf. *Socialistisk Håndbog*, 1978; Lindhardt et al., 1983).

Interessen for økonomiske og politiske problemer i 3. verdens lande bredte sig i disse år; men det var især forholdene i Vietnam, Sydafrika, Chile, Mellemøsten, Nicaragua og El Salvador der optog sindene, mens opmærksomheden fra begyndelsen af 1980’erne udvidedes til at omfatte tilstandene i Tyrkiet, Afghanistan og Iran. Aktiviteterne rakte fra almindelig oplysningsarbejde, kulturarrangementer, penge- og tøjindsamlinger, protestskrivelser til demonstrationer, sultestrejker og militante aktioner.

Langt de fleste organisationer og kampagner blev ledet af danskere, og medlemmerne bestod også for hovedpartens vedkommende af danskere. De fleste tilhørte venstrefløjen, men der deltog også adskillige fra Socialdemokratiet og det Radikale Venstre foruden mange, som var aldeles upolitiske men ønskede at yde et frivilligt socialt arbejde til fordel for de fattige i 3. verdens lande (Rasmussen, 1997: Kap. 2). Der er imidlertid også eksempler på, at indvandrere og det vil overvejende sige politiske flygtninge fra Chile, Nigeria, Eritrea, Tyrkiet (overvejende kurdere) og Iran tog del i solidaritetsarbejdet, og endog oprettede egne selvstændige foreninger. Til disse hører blandt andet General Union of the Eritrean Students fra 1969, Forbundet af Arbejdere fra Tyrkiet fra 1976; Chile Democratico fra 1982 og Den Iranske Forening i Danmark fra 1984. Men deres antal var ringe, deres medlemmer få, og deres aktiviteter druknede i den bredere venstreorienterede danske offentlighed. Interne politiske stridigheder og fraktionsdannelse hørte til dagens orden, spændt ud som de var mellem internationale socialistiske strømninger i deres hjemland og i Danmark.

Siden begyndelsen af 1980'erne er antallet af autonome indvandrerorganisationer steget betragteligt, men uden at vi kan sætte eksakte tal på udviklingen. Alt efter opgørelsesmetode og kildegrundlag skønnes det, at der omkring 1990 eksisterede mellem 83 og 150 indvandrer- og flygtningeforeninger i Danmark med tyrkere, jugoslaver og iranere som de mest talrige (Sterum, 1992; Andersen & Nielsen, 1989; Ó Maoláin, 1991); mens en senere rapport fra 2001 opgør antallet til 232, og med relativt mange somaliske, tyrkiske og bosniske foreninger (Hjære & Balslev, 2001).[2]

En konsulentrapport, udgivet af IND-Sam (Ansel-Henry, 1992), opdeler foreningerne i værestеder/klubber, religiøse foreninger, ungdomsforeninger, sportsforeninger, litteraturforeninger, politiske foreninger, ad-hoc-foreninger (opstået omkring særlige projekter) og seniorforeninger.[3] Det konkluderes, at de fleste foreninger ikke fungerer særligt tilfredsstillende pga. "et relativt lavt bogligt uddannelsesniveau og stor mangel på erfaring med organisering af foreningsarbejde". De bedst fungerende har et stort medlemstal og mange års erfaring med foreningslivet og samarbejde med andre (paraply)organisationer og indvandrerråd (1992: 13). Line Sterum (1992) peger på, at det er nogle få ressourcestærke personer, "der trækker det store læs i foreningerne", og Ole Stig Andersen & Torben Nielsen (1989: 36) siger, at "for mange indvandrere er det også en tilskyndelse til at gå ind i foreningsarbejdet, fordi der her er tale om en kvalificeringsproces". Begge udsagn bekræftes af to antropologiske feltarbejder, der overvejende ser på ungdomsorganisationerne CEMYC (Council of European Minority Youth Committeess – Denmark) og G-2 (Aktiv Generation To). Det er foreningernes indre liv og deres betydning for de unges identitetsdannelse, som optager forskerne (Mørck, 1998; Kehlet, 2000). Behovet for at være sammen med andre unge med indvandrerbaggrund spiller en stærk rolle, og benyttes som en støtte (ressource) i forhandlingen med forældrene om et moderne urbant ungdomsliv.

De etno-nationale ungdomsforeninger, men også de religiøse foreninger, ses også som oplærings- og rekrutteringssteder for en senere politisk deltagelse. Det er primært politiske spørgsmål vedrørende etniske minoriteter, som de fleste af informanterne håber at få indflydelse på, uden at de dermed ønsker betegnelsen 'indvandrerpolitiker' eller

'minoritetsrepræsentant'. De fleste udtrykker dog frustration over, at "deltagelsen i minoritetsforeninger og danske politiske fora ikke fører til indflydelse på den politiske dagsorden vedrørende etniske minoriteter" (Kehlet, 2000: 43).[4]

I den følgende gennemgang vil der i nævnte rækkefølge blive set på foreningsdannelsen blandt tyrkere og pakistanere (Petersen, 1970; Yigin, 1976; Pedersen & Selmer, 1991), iranere (Mohammadi, 1999), vlachere (Schierup, 1988), kinesere (Thunø, 1998) og albanere (Schwartz, 1996; 2001; Ólafsdottir, 2002). Afsnittet afsluttes med en omtale af foreningernes rolle i integrationsprocessen.

En af de første undersøgelser af "gæstearbejdere" i København fra 1970 viste, at tyrkiske arbejdere havde et stort ønske om at kunne samles i deres fritid, og forfatterne konkluderede at samlingssteder ville bidrage til at "tilfredsstille kontaktbehov, skabe kontinuitet i tilhørsforholdet til deres nationale gruppe, udgøre et informationscenter og muligvis danne et kulturelt center, hvor man kunne låne læsestof på tyrkisk" (Petersen, 1970: 33). Tyrkiske indvandrere og andre immigranter begyndte derfor i starten af 1970'erne at danne foreninger, klubber og politiske organisationer. Etableringen vanskeliggjordes ofte af, at betingelserne for at opnå kommunale tilskud var nogle formelle krav om vedtægter, medlemskontingent, regnskabsaflæggelse, mv., det vil sige et godt kendskab til det danske administrative system, hvad kun de færreste indvandrere var i besiddelse af. Kort sagt ønsket og behovet for at danne egne organisationer var tilstede, derimod savnedes den nødvendige ekspertise.

Det kommer blandt andet til udtryk i Teoman Yigins afhandling om et af de tidligste forsøg blandt tyrkiske "fremmedarbejdere" på at skabe deres egen organisation Foreningen af Tyrkiske Arbejdere i Danmark (FTA).[5] Yigin viser, at forhistorien til FTA var yderst turbulent og at oprettelsen af foreningen i 1971 og de følgende år prægedes af modsætninger mellem rivaliserende grupper. Skillelinierne drejede sig både om etnicitet (fremmedarbejdere af kurdisk afstamning over for anatolske tyrkere), landsbyloyalitet og politisk holdning (kommunister over for ikke-kommunister). Nok var behovet for et samlingssted til stede, men både Kulturministeriet, Dansk Røde Kors, Dansk Arbejdsmands og Specialarbejder Forbund i Glostrup og den tyrkiske ambassade var stærkt medvirkende til, at foreningen kom op at stå; sidstnævnte for at forhindre at kommunisterne kom til at dominere organisationen, og for at sikre sig allierede i tilfældet af politiske kriser i hjemlandet. Yigin pointerer videre, at FTA blev en slags "læreplads" for to andre "arbejderforeninger". De blev stiftet af folk, som enten havde forladt FTA pga. uoverensstemmelser, eller som var blevet udstødt på grund af deres ideologiske overbevisning.

Lars Pedersen, kan allerede i indledningen slå fast, at der i sidste halvdel af 1980'erne eksisterede et "rigt og mangeartet foreningsliv" blandt tyrkere og pakistanere i Århus.[6] Det siges videre, at indvandrerne ikke finder, "at danske foreninger og politiske organisationer giver deres interesser en adækvat repræsentation. Derfor vil man opleve, at de organiserer sig omkring egne krav og mål. Der udvikles et behov for egne politiske og kulturelle institutioner. Disse institutioner er ikke alene afsæt for formulering af egne krav, men også sted for organisering og fællesskab" (Pedersen & Selmer, 1991:

105). Denne konklusion fremkommer på baggrund af interview med repræsentanter fra indvandrerorganisationerne og via deltagelse i foreningernes arrangementer i årene 1986-88. De foreninger som indgår i undersøgelsen er alle relativt nye, og ingen daterer sig tilbage til før slutningen af 1970'erne. Pedersen skelner mellem tre foreningsformer: (a) de verdslige, a-religiøse eller anti-religiøse, (b) de national-kulturelle, og (c) de islamiske foreninger (omtalen af deciderede religiøse organisationer henlægges til kapitel 5).

Det er kendetegnende for de verdslige foreninger (af tyrkisk og kurdisk oprindelse), at de fremviser en bred venstreorienteret bevidsthed, uden at de dermed ønsker at blive sat i forbindelse med bestemte parti-politiske orienteringer. De fleste foreningsledere ser religion som et af de kulturtræk "de unge må se at slippe af med", og der lægges i det daglige foreningsarbejde megen vægt på indvandrerproblemer, at tilvejebringe fysiske rammer og sportslige aktiviteter for de unge. Musik og folkedans vies også stor opmærksomhed, eftersom de anses for vigtige elementer i kulturformidlingen og som en del af det "politiske beredskab" (1991: 118). De national-kulturelle foreninger af tyrkisk observans kritiserer "de verdslige" foreninger for at være venstreorienterede (og den Tyrkisk-Danske Forening for at være kommunistisk) og dermed anti-islamiske og ser det som et problem, at det ofte er disse foreninger, som repræsenterer de tyrkiske indvandrere over for det danske samfund. Den eneste pakistanske forening i Århus har formuleret et mere "pragmatisk minimumsgrundlag" omkring den kulturelle arv, hvorunder man især understreger den nationale enhed og markerer den pakistanske stats historiske udvikling.

Det er oplysninger om det danske samfund, herunder tværkulturelt oplysende arbejde, som præger Århus Ungdoms- og Kulturforening (tyrkisk), der af Pedersen betegnes som islamitisk. De holder sig helt væk fra det partipolitiske og betoner, efter eget udsagn, islams internationalisme. Foreningen søger at informere de unges forældre om det betimelige i få en uddannelse, og stiller desuden et bibliotek til rådighed med overvejende religiøs litteratur foruden kassettebånd med religiøs musik. Pedersen konkluderer i den forbindelse, at det er en relativt ny tendens, at også mange yngre andengenerationsindvandrere betoner en islamisk identitet (1991: 129).

De første iranere der kom til Danmark i perioden efter 1984 havde været politisk aktive i deres hjemland (Melchior, 1990: 133-4), hvad der var medvirkende til, at "næsten alt foreningsarbejde fra 1984 til 1989 var iværksat af eller bar et stærkt præg af disse politiske aktivister" (Mohammadi, 1999).[7] Foreningerne – hvor mange kun eksisterede nogle få måneder – medvirkede til at oplyse den danske offentlighed om forholdene for politiske fanger i Iran og de iranske flygtninges rettigheder i Danmark. De arrangerede demonstrationer og sultestrejker for at forhindre deportering af afviste asylsøgere og varetog ellers det iranske mindretals behov for social og kulturel identitet. Siden 1989 skete der imidlertid en mærkbar ændring i sammensætningen af herboende iranske indvandrere som følge af krigen mellem Iran og Irak. De politiske grupperingers rolle i foreningerne svækkedes for siden helt at forsvinde, alt imens kulturelle, sociale og faglige interesseområder vandt indpas og bidrog til en større forskellighed i foreningslivet. På den anden side førte det også til en mangel på frivillige, som havde

spillet en overordentlig aktiv men til tider også udemokratisk rolle i de forskellige organisationer.

Antropologisk feltarbejde, personbiografier og en spørgeskemaundersøgelse danner basis for Carl-Ulrik Schierups (1988) grundige redegørelse for nogle tusinde vlachere fra den rumænsk talende minoritet i Serbien, der i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne bosatte sig på hver sin side af Øresund på henholdsvis Sjælland og i Sydsverige. Til sammenligning med vlacherne i Sverige var de "danske" vlacher bedre integreret på de danske arbejdspladser. De havde en større grad af kontrol over deres arbejdssituation, og de udgjorde ofte en etnisk majoritet i lokalsamfundet. De havde også en større kontakt med danskerne lokalt, og var ofte drivkraften bag dannelsen af en "etnisk offentlighed". I pågældende lokalsamfund var jugoslaviske indvandrerorganisationer i flere tilfælde så godt som rent vlachiske organisationer. Hvor dette ikke var tilfældet, havde de alligevel stor indflydelse på foreningernes arbejde, og kunne i mange tilfælde påvirke og helt dominere den specielle definition af "jugoslaviskhed". Det har skabt en "lokal elite, som råder over en alsidig kulturel kompetence", der spænder bro over den "lille" vlachiske tradition, den jugoslaviske urbane og politiske kultur og danskernes socio-kulturelle normer (Schierup, 1988: 167).

Schierup er ikke eksplicit eller ønsker ikke at forankre sine forklaringer i en fast teoriramme, alligevel fremgår det, at placeringen i produktionsprocessen, arbejdets organisering og solidaritetsstrukturen er afgørende forklaringsmekanismer. Således siges det, at "de danske vlachers konfrontation med og inkorporering i traditionelle arbejderklasseloyaliteter var en vigtig forudsætning for deres mere positive integration i samfundet som helhed". Derfor førte de igangværende "teknologiske ændringsprocesser", til en voksende marginalisering og social isolering af de vlachiske mænd i Danmark: "Dette viser, at de vlachiske mænds forskelligartede oplevelser af deres situation i Danmark og Sverige, nok ikke handler så meget om forskellig mentalitet og tradition blandt danske og svenske arbejdere, som det handler om de betingelser som bestemte teknologiske forudsætninger og former for organisering af arbejdet frembyder for kommunikationen mellem mennesker og for menneskers kontrol over sine omgivelser" (1988: 230-1). Det videre perspektiv i Schierups marxistiske udsagn bliver, at strukturændringerne på arbejdsmarkedet og den tiltagende arbejdsløshed blandt indvandrerne skabte et erhvervsmæssigt etnisk hierarki med følgende ekskludering foruden en massiv indkomstmæssig og social marginalisering.

Officielle tal fra Danmarks Statistik viser at antallet af kinesere med efterkommere er steget fra 498 i 1978 til 3276 i 1995, mens herboende kinesere mener at tallet i 1995 snarere burde ligge på mellem 4000 og 10.000. De fleste er indvandret fra Den Kinesiske Folkerepublik, men i de senere år er der også komme et betydeligt antal kinesere fra Vietnam. Langt de fleste kinesere er beskæftiget i restaurationsbranchen, som ejere eller som lavt betalt arbejdskraft. Som i tilfældet med de fleste andre indvandrergrupper er der siden 1980'erne, foregået en yderligere eksklusion fra arbejdsmarkedet pga. økonomisk krise. Nicheproduktion og forstærket social marginalisering har øget den indbyrdes konkurrence og mistro kineserne imellem, og vi finder ikke – som i de fleste andre oversøiske kinesiske samfund – et rigt mangesidigt foreningsliv. Mette Thunø

(1998: 186) siger herom, at ”Chinese organizations emerged only in the late 1970s not because of the small size of the Chinese group but because such organizations were not needed. Nor did any political demands unite the Chinese in the prosperous 1960s and early 1970s. When ethnic organizations finally did start to emerge, they were modern political organizations that aimed mainly at flying the patriotic flag rather than helping migrants”.

De to kinesiske foreninger i Danmark, begge stiftet i 1976, støttede henholdsvis Den Kinesiske Folkerepublik og Taiwan, men formåede ikke at fremme de kinesiske indvandreres kulturelle eller etniske identitet. Indvandrerbaggrund, politik, sociale forskelle, køns-og generationskonflikter splittede de kinesiske indvandrere og vanskeliggjorde etableringen af effektive organisationer, der kunne forene og varetage de kinesiske indvandreres interesser. Dertil kommer, at kineserne længe har værnet om deres image som usynlige og velintegrerede. En føjelighed som har gjort sit til, at kineserne i Danmark er forblevet socialt fragmenteret og marginaliseret.

Sesselja Ólafsdottir (2002: 87) er opmærksom på, at ”foreningerne har stor betydning for det albanske fællesskab i København og omegn. De repræsenterede stærke sociale, økonomiske og politiske bånd til Makedonien og delvis Kosova”. De er en ”slags hjemstavnsforening”, som i forbindelse med den Kolde Krigs ophør og Jugoslaviens opløsning radikaliseredes. Albanerne demonstrerede på Rådhuspladsen med krav om universelle menneskerettigheder og kulturel anerkendelse båret af militante separatistiske symboler, ”the end of the Cold War has dramatized the communities in diaspora” (Schwartz, 1996: 115). De albanske foreninger i Danmark ser ud til at være spændt ud mellem varetagelsen af den albanske kultur, integrationen i det danske samfund og konflikterne på Balkan. En synsvinkel som genfindes i Eva Østergaard-Nielsens (2002) redegørelse for transnational politisk mobilisering blandt tyrkere og kurdere i Danmark.

Det fremgår af de nævnte studier, at indvandrerforeningerne tager sig af mange funktioner og opfylder et bredt behov blandt flygtninge og indvandrere; fra direkte politiske manifestationer til ungdomsproblemer, og hvad man har kaldt ’frivilligt socialt arbejde’. Det ses i to specialer om henholdsvis etniske fodboldklubber (Åradsson, 2000) og to pigeklubber på Vesterbro i København (Høirup, 2000) og i en mere systematisk kvantitativ analyse i bogen *Frivillighed blandt etniske minoritetsforeninger* af Mette Hjære og Mille Balslev (2001). Undersøgelsen bygger på spørgeskemaer fra 65 organisationer suppleret med caseinterview med fem forskellige indvandrerforeninger.[8]

Det som først springer i øjnene er det brede og omfattende sociale arbejde foreningerne yder. De tager sig af sprogundervisning, lektiehjælp, kvindeproblemer, kulturformidling, jobsøgning, arrangerer debatmøder, men først og fremmest bringer de folk sammen. De skaber et socialt fællesskaber, som ”betyder, at individer integreres i gruppen. Foreningerne skaber nogle signifikante netværk og fællesskaber, som betyder, at de frivillige og foreningernes medlemmer ikke befinder sig på kanten af gruppen” (2001: 54). En anden måde forfatterne udtrykker det på er ved at skelne mellem intern og ekstern integration. Førstnævnte begreb indfanger de foranstaltninger, som

samler medlemmerne, mens ekstern integration peger hen på de aktiviteter, der henvender sig til både foreningens medlemmer og til de målgrupper, foreningen gerne vil have i tale, og som omfatter både indvandrere og danskere. Tilsammen er den interne og eksterne integration med til at forhindre en yderligere marginalisering af indvandrere og flygtninge i det danske samfund.

5. Religiøse holdninger og islamiske organisationer

I Danmark findes ingen statistiske oplysninger om befolkningens religiøse tilhørsforhold. Ifølge en nylig survey-undersøgelse viser islam sig at være den mest udbredte religion blandt indvandrere og flygtninge (Mikkelsen, 2001a: 49-50). De fleste (54%) er sunni-muslimer og kommer fra Tyrkiet, hvorefter følger Pakistan, indvandrere af palæstinensisk oprindelse, Eksjugoslavien og Somalia. Shia-muslimerne (11%) kommer derimod fra Irak og Iran, mens de erklærede ikke-religiøse kommer fra Iran og Eksjugoslavien. Spurgt om hvor religiøse de er, viser hele 65% at opfatte sig som moderate til meget lidt religiøse. Kun 18% svarede ”mest mulig religiøs”. Iranere efterfulgt af eksjugoslaver føler sig meget lidt religiøse, hvorimod somaliere, palæstinensere og irakere har en tendens til at opfatter sig som meget religiøse. Pakistanere og tyrkere optager en midterposition. Endvidere kan det oplyses, at kvinder og sunni-muslimer generelt tillægger religionen større betydning i deres daglige virke.

Det er imidlertid ikke religion som trosretning, værdi- eller verdensanskuelse, der er det egentlige objekt for dette kapitel, men derimod hvorledes de religiøse aktiviteter er organiseret. Det mest grundige studie som behandler denne problemstilling er Jørgen Bæk Simonsens *Islam i Danmark. Muslimske institutioner i Danmark 1970-1989* (1990), udkommet som en del af Det Humanistiske Forskningsråds initiativområde ”Islam i nutiden”. Simonsens afhandling redegør for islam i Tyrkiet, Pakistan og Marokko som en forudsætning for at forstå islams fremtrædelsesformer i Danmark. Den videre fremstilling koncentrerer sig om en detailbeskrivelse af Diyanet, Det Islamiske Kulturcenter, Minhaj ul-Quran, Tabligh-bevægelsen, Den muslimske Verdensliga, Al-Da’wa al-Islamiya, Ahmadiya-bevægelsen, de mange koranskoler og islamiske skoler.

Det er først og fremmest ”mangfoldighed” som præger de islamiske miljøer i Danmark både hvad angår forholdet til staten, hvad det vil sige at være muslim i Europa/Danmark og leve som muslim, samt de mange retninger inden for islam, og hvad deraf følger af religiøse organisationstyper og organisationsformer (jf. Alev, 2001). Et af de tidligste forsøg på at etablere et samlingssted for muslimer i Danmark blev Det Islamiske Kulturcenter oprettet i 1971. Initiativet kom fra en række ambassader, med den libyske, marokkanske, ægyptiske og den saudi-arabiske ambassade i spidsen. Centret fik egne lokaler med bibliotek og var i 1989 bemandet med en sekretær, en bibliotekar og 3 lærere, der varetog koranundervisningen. Centret fik af Kirkeministeriet ret til at foretage vielser. Dertil kom monopol på udstedelse af halal-certifikater for dansk kød og danske kyllinger, hvad der gav betydelige indtægter.

Parallelt med dette fælles islamiske tiltag arbejdede flere lande og deres respektive ambassader for at fremme deres egne interesser: Libyen gennem etablering af et selvstændigt kontor for Al-Da’wa al-Islami og Saudi-Arabien gennem et selvstændigt kon-

tor i København for Rabitat al-Alam al-Islami (Den Islamiske Verdensliga). Desuden søgte de at hver for sig at fremme deres egne økonomiske og politiske interesser, både over for det danske samfund og over for den i Danmark bosatte muslimske befolkning. Den tyrkiske stat, Diyanet (Direktoratet for Religiøse Anliggender, oprettet i 1924, som en statslig institution til regulering af forholdet mellem stat, politik og religion i Tyrkiet) og den tyrkiske ambassade i Danmark begyndte således fra begyndelsen af 1980'erne at involvere sig i den lokale religiøse organisering for at komme mere radikale, tyrkisk islamiske grupper i forkøbet. Det førte både til en stigning i antallet af Diyanet-hojaer[9] og Diyanet-moskeer, og i "Danmark som helhed har ambassaden og Diyanet i dag (dvs. 1990, FM) fuld kontrol over den religiøse organisering af hovedparten af de i Danmark bosatte tyrkiske indvandrere" (1990: 78),[10] ligesom de alle holder koranskoler for herboende tyrkiske børn. Endvidere eksisterer der et fåtal uafhængige tyrkiske moskeer og nogle med tætte relationer til Milli Görus (jf. omtalen nedenfor). Kurderne har bevidst valgt at nedtone deres forbindelse til ambassaden, og har mange steder etableret egne foreninger med ikke religiøse formål.

Siden begyndelsen af 1980'erne har Minhaj ul-Quran stået for den religiøse organisering af mange pakistanske indvandrere i Danmark. Bevægelsen blev grundlagt i Pakistan men er også stærkt påvirket af den iranske revolution. Den tager sig af koranundervisning og søger at uddanne børnene til gode muslimer, men henvender sig også til voksne mennesker og søger at skabe en forbindelse mellem islam og det moderne liv, som indvandrerne står konfronteret med. Mindre grupper af pakistanere er tilsluttet Tabligh-bevægelsen (oprettet i 1984), som var initiativtager til dannelsen af Foreningen af Studerende Muslimer i 1988. Desuden nævner Bæk Simonsen The Muslim Institute, The Muslim Academy, Pakistan Islamic Welfare Society og Ahmadiya-bevægelsen som yderligere eksempler på organisationer, der opererer i det religiøs-politiske felt blandt pakistanere i Danmark.

I 1962 oprettedes den vigtigste saudiske organisation for islamisk oplysningsvirksomhed også kaldet Den Muslimske Verdensliga (Rabitat al-Alam al-Islam) som et værn mod en række sekulære politiske bevægelser men også vendt mod den tidligere omtalte Ahmadiya-bevægelse. Verdensligaen åbnede sit kontor i Danmark i 1974, og har siden erhvervet sig flere ejendomme og indrettet en moské. Udover varetagelse af religiøse arrangementer søgte den også at hjælpe muslimer både økonomisk og kulturelt blandt andet i form af særlige gravpladser for muslimer i Danmark. Simonsen bemærker, at Den Muslimske Verdensliga ret beset er en "pan-islamisk organisation, der principielt arbejder for islams udbredelse både i og uden for den islamiske verden. Organisationen er dog samtidig en vigtig brik i den saudiske stats bestræbelser på at vinde politisk indflydelse i de områder, hvor muslimer udgør en betydelig del af befolkningen" (1990: 110). En lignende politik følges af det kuwaitiske Ministerium for Religiøse Anliggender, som står bag Den Islamiske Forening i det storkøbenhavnske område. Den driver en moské på Vesterbrogade, som benyttes af arabere, pakistanere og et fåtal danske konvertitter. Kuwait støtter også finansielt International Islamic Federation of Student Organizations (oprettet i 1966), som har en afdeling i Danmark kaldet Islamisk Ungdomsforbund, der sørger for, at en del af de skrifter organisationen udgiver kommer i en dansk udgave.

Kort tid efter at en gruppe officerer, med Qadhdhafi i spidsen, havde taget magten i Libyen 1969, oprettedes et organ kaldet al-Da'wa al-Islamiya, der skulle sørge for at islam fik en fremtrædende plads i landets nye økonomiske, politiske og sociale system. Det libyske organ har mange kontorer rundt om i verden og har været aktiv i Danmark siden 1972. Det bidrager til etablering af lokale moskeer og sørger for undervisning i arabisk og i islam for både børn og voksne, hvor de religiøse skrifter især sigter på at belære læseren om "fortræffeligheden ved den særlige form for islam, der praktiseres i Libyen" (1990: 121).

Mange af de i Bæk Simonsens bog nævnte religiøse organisationer og bevægelser driver en eller flere moskeer, hvortil der er knyttet et betydeligt antal koran-skoler for børn men også for voksne. Ligeledes oprettedes i takt med familiesammenføringerne i 1970'erne flere islamiske skoler fordi forældrene mente, at deres børn i den danske folkeskole blev udsat for et voldsomt kulturelt pres fra det danske samfunds side, der gjorde dem fremmed over for forældrenes egne traditioner.[11]

I sin ph.d. afhandling *Nyere islamiske bevægelser i Vesteuropa* (1996) og i den senere engelske udgave (Pedersen, 1999) føjer Lars Pedersen nyt til om Millî Görüs og lidt om Jama'at at-Tabligh i Danmark. Førstnævnte var fra sin start i Tyrkiet i 1969 en ideologisk strømning inden for det nuværende Refah Partisi (Velfærdspartiet), og har siden vundet indpas blandt tyrkiske arbejdsmigranter især i Vesttyskland men har også afdelinger i Frankrig. Organisationen blev først etableret i Danmark i 1985, men har siden udvidet sine "fællesskaber" (omtales som "cemaat"). Udbredelsen af islam skete især i forbindelse med oprettelse af lokale ungdoms- og kulturforeninger, men som Pedersen formulerer det: "Millî Görüs ligger i permanent konflikt med Diyanet. Diyanet er en del af det tyrkiske statsapparat, hvorfor dets hensigter ikke udelt er helliget islam, men snarere er drevet af politiske hensyn og magtinteresser" (1996: 79). Dette i skarp modsætning til den mindre Jama'at at-Tabligh bevægelse i Danmark, som især rekrutterer blandt yngre pakistanere. Tablighi "bygger ikke 'stat', at være tablighi er ikke politik", siges det (1996: 184). Bevægelsen adskiller sig således markant fra andre islamiske strømninger ved ikke at være statsligt og politisk orienteret. For bevægelsens tilhængere drejer det sig om at føre et enkelt liv i synlig overensstemmelse med islam.

Skal man opsummere den noget sparsomme forskning om spredningen af islamiske organisationer i Danmark, kan man som det første sige, at den kom i stand som en følge af en omfattende indvandring fra lande og regioner med overvejende islamisk baggrund. Denne for så vidt banale konstatering dækker imidlertid over mere komplicerede sammenhænge. Til at begynde med kan vi konstatere, at det ikke kun er et dansk fænomen men en udvikling, vi genfinder over det meste af Europa (Rex et al., 1987; Rex & Drury, 1994; Nielsen, 1995, 2. edt.) og for den sags skyld det meste af verden (Eickelman & Piscatori, 1996; Lubeck, 2000). Det fremgår også med al tydelighed, at internationale spændinger i form af politisk og økonomisk konkurrence stater imellem og interne politiske konflikter i en række lande med store muslimske flertal forplanter sig til de muslimske miljøer i Vesteuropa; og det i en sådan grad at eksempelvis Talip Kücükcan (1999: 168) foretrækker betegnelsen politisk-religiøs organisationer: "This approach entails understanding the politics of root organisations in Turkey that serve

as models in terms of ideological and political composition for the associations in Europe". Med andre ord for at forstå spredningen af religiøse eller para-religiøse organisationer og bevægelser, er det langt fra tilstrækkeligt at fokusere på de religiøse elementer; politik er om end endnu mere afgørende, og der er ligeledes meget som tyder på, at organisationsstruktur og organisationsform også gør sig stærkt gældende som hævdet af Paul Lubeck (2000:162): "Despite lacking the hierarchical organization associated with Western churches, Islamic movements are organizationally adept and pragmatic. They rely on networks often created by scholarly and student affiliation. And they construct the dense webs of Muslim associations connecting mosques, schools, welfare associations, pilgrimage associations, clinics, missionary activity, community development associations, student associations, and Islamic versions of most kind of organizations found in the West".

Dermed være sagt, at studiet af islamiske organisationer og bevægelser med stor fordel ville kunne trække på nyere teori og metoder inden for studiet af sociale og politiske bevægelser (Mikkelsen, 2002).

6. Paraplyorganisationer

Er vor viden om de mange indvandrerorganisationer sparsom, så står vi på næsten bar bund når vi retter blikket mod større sammenslutninger af indvandrerforeninger også omtalt som paraplyorganisationer. Initiativet til den første multietniske sammenslutning udgik fra Den Tyrkiske Forening, der enedes med repræsentanter fra en række andre nationale foreninger om at gå sammen for at opnå indflydelse på politiske beslutninger, der påvirkede indvandrernes hverdag. Det førte i 1976 til dannelse af Gæstearbejdernes Fællesråd i Danmark, der siden ændrede navn til Indvandrernes Fællesråd i Danmark (Simonsen, 1990: 35-36). Organisationen skulle i samråd med etablerede institutioner nå frem til konstruktive løsninger på de problemer indvandrerne stødte på i det danske samfund samtidig med, at indvandrerne bibeholdt deres egen identitet og kultur. Det var integration man søgte og ikke assimilation. Organisatorisk blev det nye organ opbygget med et repræsentantskab, et samarbejdsudvalg og en bestyrelse; og ingen national gruppe kunne have mere end to medlemmer i bestyrelsen. Denne sidste bestemmelse forhindrede imidlertid ikke, at enkelte nationale grupper blev dominerende og udtalte sig på alle indvandrernes vegne til stor utilfredshed for mange nationale organisationer og indvandrergrupper. Derfor dannedes i 1981 endnu en sammenslutning under navnet Indvandrerforeningernes Sammenslutning i Danmark, forkortet til IND-Sam (Simonsen, 1990: 37-40).

De to sammenslutninger adskilte sig primært i valg af strategi: Fællesrådet lagde vægt på en tæt kontakt til de danske myndigheder og udviklede sig til et bureaukratisk foretagende uden kontakter til de lokale foreninger, alt imens IND-Sam sigtede på en større mangfoldighed baseret på lokale initiativer, og en styrkelse af mindretallenes nationale og kulturelle særpræg. Begge organisationer afstår i deres handlingsprogram fra udtalelser, som direkte refererer til religiøse forhold; og det på trods af de tiltag indvandrergrupper har gjort for at opretholde religiøse traditioner, hvad der, ifølge Bæk Simonsen (1990: 40), hænger sammen med frygten for den stigende racisme i det danske samfund.

Men hverken Fællesrådet eller IND-Sam skulle blive de sidste landsdækkende indvandrer- og flygtningeorganisationer. I 1993 dannedes Paraplyorganisationen for de Etniske Mindretal (POEM), da en række foreninger brød ud af IND-Sam i utilfredshed med de afrikanske foreninger, som havde domineret organisationen på bekostning af de grupper i samfundet, der var udsat for voksende fremmedhad og hetzkampagne fra politiske bevægelser som eksempelvis Den Danske Forening. Det sidste skud på stammen er de Etniske Minoriteters Landsorganisation (ELO), stiftet i 1999 som en modvægt til det statslige Rådet for Etniske Minoriteter. Indvandrerforeningerne var utilfredse med statens dominans i Rådet, og etablerede som et alternativ ELO, der skulle tage sig af konsultation og rådgivning til alle samfundsinstitutioner, der beskæftigede sig med integrationen af etniske minoriteter (Hammer & Bruun, 2000: 20-21; Hussain, 2002).

7. Deltagelse i indvandrerforeninger og majoritetsforeninger

Fra at have fokuseret på organisationen som den afgørende analyseenhed retter vi i dette kapitel opmærksomheden mod den individuelle massedeltagelse i diverse indvandrerforeninger og majoritetsorganisationer. En af de første undersøgelser foretaget af Marianne Melchior (1990) viste, at organiserede aktiviteter i en etnisk eller national forening ikke var særlig udbredt blandt flygtninge fra Iran, Polen og Vietnam. Polakkerne og vietnameserne var mere optaget af religiøse og kulturelle arrangementer, mens flere iranere stod som medlemmer af en etnisk politisk gruppe. Det gælder imidlertid for iranerne, at de er blevet mindre politisk aktive under opholdet i Danmark. Samtlige grupper giver dog udtryk for, at der er et stort behov for aktiviteter der omfatter både danskere og flygtninge.

Det har ikke været muligt at følge op på disse resultater. En senere undersøgelse af andengenerationsindvandrere – ligeledes foretaget af Socialforskningsinstituttet (Schmidt & Jakobsen, 2000) – viste, at 32% af tyrkerne, 13% af pakistanerne og 24% af eksjugoslaverne stod som medlem af en national eller etnisk forening. Desuden er mændene betydeligt mere aktive end kvinderne i foreningsarbejdet. Stillet over for spørgsmålet om deltagelse i alle former for råd, bestyrelser, udvalg, foreninger med tilknytning til majoritetssamfundet og forskellige nationale mindretal, var det iranerne som havde det højeste aktivitetsniveau, efterfulgt af eksjugoslaver, irakere, tyrkere, palæstinensere, somaliere og med pakistanere som de mindst aktive, hvad der kan forekomme overraskende i betragtning af deres relativt høje uddannelsesniveau (Mikkelsen, 2001a). Det kædes af Bashy Quraishy (2000) sammen med, at der i Pakistan er meget få sociale samværssteder uden for hjemmene, vennerne og storfamilierne. Skal man herefter kort indkredse de faktorer, som kan være bestemmende for indvandrere og flygtninges deltagelse i foreningsaktivitet, må det blive varighed af ophold i Danmark, uddannelsesniveau og køn. Der er imidlertid også noget som tyder på, at de etniske minoriteter engagerer sig i forskellige aktivitetsformer, og at traditioner for organisering i oprindelseslandet spiller en betydelig rolle.

Skønt der ikke foreligger uddybende undersøgelser, som direkte sammenligner indvandrernes foreningsdeltagelse med danskernes foreningsdeltagelse (når der ses bort

fra medlemskab af fagforening som omtales nedenfor) så tyder en del på, at indvandrernes deltagelse ligger en del lavere, hvorimod der ikke er nogen signifikant forskel at spore hvad angår anden-generations tyrkiske indvandreres (mellem 28-36 år) partimedlemskab og tilsvarende danskeres medlemskab. Og ser vi på deltagelse i mere "ukonventionelle" politiske aktiviteter i form af offentlige møder og underskriftsindsamlinger, forekommer andengenerationsindvandrere at være lige så aktive som danskerne og ligger endog højere, når det drejer sig om at indsende artikler og læserbreve og at deltage i protestdemonstrationer (Togeby, 2000; Schmidt & Jacobsen, 2000; Mikkelsen, 2001a).

8. Den faglige organisering

Et af de få områder hvor det har været muligt at sammenligne indvandrere og flygtninges organiseringsgrad med den danske befolknings er, når det drejer sig om faglig organisering. Resultaterne viser, at relativt færre indvandrere står som medlem af en fagforening og deltager i faglige møder sammenlignet med danskerne generelt (Togeby, 1999). Der er også tydelige tegn på, at organisationsgraden stiger med andengenerationsindvandrere og nærmer sig danskernes (Schmidt & Jakobsen, 2000). Langt de fleste indvandrere står i dag som medlem af Specialarbejderforbundet (25%), hvorefter følger Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund (13%), Kvindeligt Arbejderforbund (5%), Kristelig Fagforening (5%) og Forbundet af Offentligt Ansatte (4%); derefter er spredningen på de øvrige fagforeninger meget stor (Mikkelsen, 2001a: Kap. 10).

Medlemskabet kan næppe betragtes som frivilligt, og hænger klart sammen med de enkelte gruppers tilknytning til arbejdsmarkedet og det faktum, at arbejdstilladelse for indvandrere var betinget af medlemskab af en arbejdsløshedskasse de først to år de opholder sig i Danmark, hvad der som regel førte til medlemskab af en fagforening (Henriksen, 1985; Iversen, 1990). Det betyder også, at de tidligere arbejdsmigranter, hvortil hører tyrkere og pakistanere men også flygtninge fra Iran, ligger klart i front, mens somaliere, iraker og palæstinensere har været kortere tid i landet og har haft vanskeligt ved at opnå fodfæste på arbejdsmarkedet. Eksjugoslaverne, af hvilke de fleste kom hertil som politiske flygtninge i 1990'erne, har en forholdsvist høj organisationsgrad, som beror på arbejdsmarkedstilknytning, og at der er mange faglærte arbejdere blandt dem, men også at de har bragt med sig en tradition for faglig organisering i deres hjemland. Det er også eksjugoslaverne (6.8%) og iranerne (2.4%), der udviser størst aktivitet hvad angår den faglige repræsentation i sikkerhedsudvalg, tillidsrepræsentationsudvalg, klubbestyrelser, o.l.

Ud over at minoriteterne er dårligere fagligt organiseret end danskerne, gør de sig også mindre gældende i det faglige arbejde. Morten Ejrnæs og Üzeyir Tireli (1997: 80) taler således om de etniske minoriteters manglende "synlighed" i det fagpolitiske arbejde, og at de har svært ved at gøre sig gældende ved møder og generalforsamlinger. Fagforeningerne har været meget lidt villige til at vise solidaritet med indvandrerne, og gør intet for at informere dem om fagforeningens indre opbygning, eller griber ind over for mobning og chikane fra danske kollegers side. Hvor udbredt dette negative forhold er fremgår imidlertid ikke af deres undersøgelse.

9. Mødet på arbejdspladserne, i boligområderne, i fritiden og i hverdagen

Rykker vi fra de faglige organisationer og ud på selve arbejdspladserne peger de endnu få undersøgelser på, at "nydanskerne" har det godt med deres kolleger og gerne vil deltage i sociale aktiviteter (*LO-Magasinet*, 4/2000).[12] De har det fint med omgangstonen på arbejdspladsen, sætter pris på et ordentligt arbejdsmiljø og kammeratskab, og at de taler mest med kolleger, der har en dansk baggrund. De oplever, som Ejrnæs & Tireli (1997: 69) også er inde på, at arbejde er med til at etablere venskaber mellem danskere og etniske minoriteter (Jensen, 2000). Det er ellers småt med dyberegående studier af forholdet mellem indvandrere og danskere på arbejdspladserne. Begreber som 'interkulturel kompetence' og 'diskursiv kulturel praksis' er dog blevet introduceret i diskussionen omkring ligestilling på arbejdsmarkedet (Thomsen & Huniche, 2000; Moes & Petersen, 2001).

Giver fælles arbejdspladser grundlag for sociale kontakter og venskaber, er der ikke meget som tyder på at boligområder og bydele med en høj koncentration af etniske minoriteter øger kontakten mellem danskere og indvandrere (Ejrnæs & Tireli, 1997; Schmidt & Jakobsen, 2000: 126). De interviewede beboere af dansk og udenlandsk herkomst giver i Ejrnæs og Tirelis (1997) undersøgelse udtryk for, at de hverken har tid eller behov for et "bedre" naboskab. Generelt er beboerne mere optaget af deres arbejde, familie og vennekreds end af naboskabet, og det hvad enten man bor i etagebyggeri, i storby eller mindre lokalsamfund.[13] Dog ser det ud til, at nabokontakter spiller en større positiv rolle for beboere med samme etniske baggrund (bortset fra danskere).

Det generelle indtryk er, at de færreste ønsker at bo alt for tæt sammen og i egentlige koncentrerede bebyggelser. Mange kan se en fordel i at bo tæt ved familie og venner, og der er, som påpeget af Bülent Diken (1993; 1996), en økonomisk fordel i at bo tæt på hinanden. Fællesindkøb og forarbejdning af egne madvarer reducerer leveomkostningerne. Desuden giver det en vis tryghed og en mulighed for at bevare sider af den oprindelige kultur, ligesom mange indvandre føler sig mindre udsat for chikane og fremmedhad i kvarterer med andre indvandrere og flygtninge (Ejrnæs & Tireli, 1997; Hahnemann, 1998). Alligevel foretrækker et stort antal indvandrere (omkring 85%) at bo i en bydel med en lav koncentration af etniske minoriteter, hvis de frit kunne vælge (Schmidt & Jakobsen, 2000: Kap. 5). En specialundersøgelse af flyttemønstret blandt pakistanere og tyrkere i Albertslund og på Nørrebro viser da også, at "samlet for hver af nationaliteterne er der en relativ lav andel, der flytter til andre indvandrertætte områder" (Børresen, 2000: 132).

Generelt forekommer indvandrerne at være tilfredse med de sociale relationer i deres nærmiljø. Det kan skyldes, at de fleste har nok i deres eget etniske netværk og alt i alt har gode nabokontakter til danskerne; med til billedet hører dog også, at langt de fleste indvandrere giver udtryk for stor tilfredshed med deres nuværende bolig, og at boligforholdene for indvandrerne gennem de sidste 20 år har undergået store forbedringer (Børresen, 2000; Mikkelsen, 2001a: Kap. 9).

Fritiden anses af mange for et sted hvor vi kan mødes på lige vilkår, men før dette spørgsmål behandles, vil vi kort se på fritidsaktiviteter blandt grupper af indvandrere, og deres videre sociale relationer til danskerne, som det er blevet analyseret af Flemming Mikkelsen (2001a: Kap. 10).[14] Iranerne står, som i tilfældet med foreningsaktivitet, igen som de mest energiske efterfulgt af pakistanerne, men ellers må man sige, at de forskellige grupper ikke afviger meget fra hinanden. Det er især iranernes og pakistanernes udøvelse af klub-idræt som trækker op, mens tyrkerne ser ud til at foretrække foreningsarbejde i etniske klubber (Jeppesen, 1989). Men om forskellene ikke er så store hvad angår de nationale grupper, så er der markante uligheder mellem kønnene: Mændene er i den forbindelse næsten dobbelt så aktive som kvinderne. Bortset fra traditioner og kvindernes bundethed til børnene, ligger en af forklaringerne i, at visse gøremål i hjemmet befinder sig mellem arbejde og fritid såsom "at høre musik, at strikke, at lave mad, at skrive, besøge familie", o.l., hvad der af informanterne ikke opfattes som egentlige fritidsaktiviteter. Alligevel er forskellen tydelig, og lader sig i det store og hele forklare med mændenes interesser inden for sport, idræt og etnisk klubaktivitet. Mange spiller fodbold, styrketræner, dyrker kampsport, løber eller fisker. Flere af kvinderne går til svømning, gymnastik/aerobic eller løber.

Foretager man disse aktiviteter alene, sammen med danskere eller udelukkende med personer af anden national oprindelse? Det viser sig, at 21% dyrker deres fritidsaktiviteter udelukkende eller overvejende med danskere, 45% udelukkende med ikke-danskere mens 34% indgår i blandede aktiviteter. Det siger måske mere om de forskellige aktivitetstilbud end om individernes sociale relationer. Derfor er man gået tættere på informanterne og spurgt direkte til deres vennekreds. 12% svarer, at de kun har danske venner, mens 30% har en blandet vennekreds. Tilbage står 58%, som frivilligt eller ufrivilligt ikke har uddybende kontakter til danskerne. De flest udlændinge som kommer til landet siger om danskerne, at de betragter venskaber som noget yderst eksklusivt, og at det tager langt tid at blive accepteret, at blive lukket ind i kredsen (jf. *COWI-rapport*, 2000: 78).

I stedet for at gå i dybden med de enkelte gruppers venskabsmønster, har Mikkelsen (2001a: 117-125) valgt at kæde dette aspekt sammen med andre sociale dimensioner, for derigennem at give et mere komplet og komplekst billede af minoriteternes sociale kontakter med den øvrige befolkning. Foruden spørgsmålet om fritidsaktiviteter og om man mener at have et godt eller dårligt forhold til danskere, inddrages spørgsmålet om børnenes venner, hvor vigtigt det er at barnet leger med danske børn i fritiden og om børnenes fremtidige giftermål. Noget modificeret kan man sige, at kategorierne "fritidsaktivitet, bedste venner, forhold og børnenes venner", er udtryk for de faktiske kontakter til det omgivende majoritetssamfund, hvorimod "børnenes leg" og "ægteskab" mere fungerer som en social markør.[15]

Der kan spores tre forskellige kontaktmønstrer i besvarelserne: For det første dem som befinder sig i en marginaliseret og isoleret position og markerer en vis afstandtagen fra majoritetsbefolkningen; det drejer sig overvejende om indvandrere fra Tyrkiet. Det stemmer overens med hvad vi har kunnet konstatere om tyrkernes lavere uddannelsesniveau, deres manglende investering i egen bolig, hyppigere kontakt med hjemlandet

og flittige brug af tyrkiske TV kanaler. I den anden gruppe befinder sig de flygtninge, som nok er isoleret men ønsker flere kontakter til danskerne, hvoriblandt vi finder mange fra Somalia, Eksjugoslavien, Irak og folk af palæstinensisk oprindelse. Den tredje gruppe består af indvandrere fra Pakistan og Iran. De har et højere uddannelsesniveau end de fleste andre indvandrergrupper, og har mange kontakter til danskere, men skiller sig ud fra hinanden ved at iranerne er meget mere åbne, når det drejer sig om ægteskab med ikke-iranere.

Det er fremdeles personer af pakistansk og tyrkisk oprindelse, efterfulgt af palæstinensere og irakere, der lægger afgørende vægt på at børnene gifter sig med en af samme etniske baggrund. Derimod er det af mindre betydning for iranere og eksjugoslaver, mens somalierne stiller sig meget tvivlrådige. Arrangerede ægteskaber sikrer individet, familien og slægten nogle sociale og politiske forbindelser, der både er med til at sprede den økonomiske risiko, og sikre familien nogle afgørende ressourcer i form af kontakter til strategisk placerede personer inden for forskellige sektorer. Når personer udvandrer til et andet land, kan ægteskabskontrakter blive det omdrejningspunkt der skaber tillid og sikrer hjælp i afgørende livsfaser, både for dem som er blevet tilbage og for dem som er rejst ud. Det gør det også lettere at vende tilbage, hvis man i en senere fase skulle beslutte sig herfor (Pedersen & Selmer, 1991: 71-72).

Ægteskab – tilsammen med andre faktorer – benyttes også af Hans Jørgen Nielsen (2000) som en indikator for den sociale afstand mellem ”etniske grupper”. Det bekræftes, at de fleste (inklusive danskerne) er imod ægteskab med unge fra anden etnisk/national gruppe end deres egen; dernæst at der er stor uenighed i gruppernes syn på flygtningepolitikken, og at det kun var ganske få, der syntes det var godt, hvis flertallet i boligkvarteret var indvandrere. På denne baggrund afviser Nielsen, at der skulle herske en fælles ”solidaritet mellem alle indvandrere”. Der er betydelige interne forskelle mellem indvandrergrupperne, og resultaterne tyder på ”at skillelinjerne ikke blot går mellem danskere og indvandrere, men at der kan være betydelige skel mellem indvandrerne indbyrdes” (2000: 431).

10. Medierne og minoriteterne

Der er blevet forsket i mediernes (overvejende landsdækkende aviser, TV-kanaler og radioprogrammer) dækning af indvandrere og flygtninge; både når det drejer sig om omfanget af og indholdet i indslagene samt diverse tolkningsmuligheder (jf. for en oversigt Hussain *et al.*, 1997; Hussain, 2000; Madsen, 2000). Derimod foreligger der næsten ingen undersøgelser, som specielt sigter på minoriteternes eget medieforbrug, medieorientering og medieproduktion.

Ifølge Quraishy (1997) eksisterer der et stort behov for en informations- og kulturformidling fra indvandrernes egne miljøer. Blandt minoriteterne er de tre mest almindelige medieformer blade, radio og tv-programmer, og det meste af formidlingen sker på minoriteternes egne sprog og henvender sig kun til deres eget miljø.[16] Det meste af informationsmaterialet kommer fra de respektive hjemlande, og meget få etniske grupper formidler deres kultur på dansk, hvad der ofte skyldes mangel på ressourcer. Mustafa Hussain er inde på det samme problem i rapporten *Diasporic Minorities and*

Their Media in Denmark (Hussain, under udgivelse); men ud over ressourceknaphed, peger han på en række politiske indgreb, som i 1990'erne og ikke mindst efter valget november 2001, har gjort det vanskeligere for minoriteterne at videreformidle egne erfaringer: "In the current hostile political environment, however, their participation in the media culture seems to be bleak and uncertain, unless perhaps they give up the use of their mother tongue and display of their cultural identity in public space and the mediascapes".

Indvandrernes medieforbrug behandles i en survey-analyse af Mikkelsen (2001a: 164-167). Spurgt om hvilke medier de benytter i det daglige, svarer langt de fleste, at de får deres daglige oplysninger via TV og avislæsning, mens en fjerdedel benytter internet. Det er iranerne som ligger i front, hvad angår det samlede forbrug, og de scorer højt på samtlige medieflader med undtagelse af ugeblade; en tydelig afspejling af deres høje uddannelsesniveau. På anden pladsen kommer palæstinensere (med et relativt højt ugebladsforbrug), efterfulgt af pakistanere (flittige brugere af internet), for at slutte med somaliere, der, for de flestes vedkommende, er storforbrugere af TV.

De fleste orienterer sig overvejende i danske aviser (51%), mens 28% både benytter danske aviser og aviser fra deres oprindelsesland. 11% orienterer sig alene via aviser skrevet på deres oprindelige modersmål. Det drejer sig fremdeles om tyrkere (20%), givetvis fordi de har lettere adgang til aviser fra hjemlandet. "Nærhedsprincippet" gør sig også gældende når vi ser på TV forbruget. Kun et mindretal på 14% (heraf mange somaliere) er henvist til danske TV kanaler, hvorimod hele 56% ser TV fra Danmark, oprindelsesland og udlandet. Tyrkerne er meget optaget af udsendelser fra deres hjemland, mens irakere og især iranere ser en del udenlandsk TV.

Debatten om etniske minoriteter er blevet intensiveret de senere år for ikke at sige politiseret og polariseret (Madsen, 2000). Derfor forekommer det naturligt at spørge om de ser TV-indslag, der specielt sigter på de etniske minoriteter. Det viser sig, at tæt på 80% ser TV-indslag om flygtninge og indvandrere, mens kun 7% konsekvent skifter til en anden kanal eller slukker for fjernsynet, når der bringes nyheder om indvandrere og flygtninge. Spørger man herefter om de finder indslagene "meget interessante/interessante" svarer hele 52% bekræftende, mens 36% svarede hverken interessant eller "uinteressant/meget uinteressant".

Presser man for en mere holdningspræget stillingtagen sker der et tydeligt fald i de positive tilkendegivelser til fordel for en udpræget skepsis og mistro til TV-mediernes billede og behandling af de etniske minoriteter: fra 52% som mener at indslagene er interessante til 21%, der tilkendegiver at de finder mediernes behandling saglig. Splitter man derefter spørgsmålet om "saglighed" op på svarkategorier og oprindelsesland fremkommer nogle interessante forskelle: Iranere, pakistanere, somaliere og tyrkere udviser en klar negativ holdning til TVs fremstilling af indvandrere og flygtninge, hvorimod irakere og eksjugoslaver er en del mere positive – eller mindre negative om man vil. Det kan muligvis føres tilbage til mediernes noget mere forstående omtale af disse to gruppers vanskelige oprindelsessituation (jf. Ejrnæs & Tireli, 1997: Kap. 12).

Konkluderende må man sige, at indvandrere og flygtninge holder sig godt og bredt orienteret herunder om forholdene i deres hjemland. Man kan bestemt ikke sige, at de lukker sig inde eller på anden vis afskærer sig fra informationer om hvad andre samfundsinstitutioner mener om flygtninge og indvandrere – tværtom. Men de stiller sig også yderst kritisk for ikke at sige skeptisk til mediernes overeksponering og fremstilling af de etniske minoriteter.

11. Racistiske og anti-racistiske bevægelser

Der eksisterer en omfattende litteratur om danskernes holdning til indvandrere og flygtninge. Den har overvejende været baseret på survey-undersøgelser og præges af en række konkurrerende teorier og tolkninger (jf. for en oversigt Gundelach, 1992; Gaasholt & Togeby, 1995; Togeby, 1997; Nannestad, 1999). Disse aspekter behandles af andre og skal ikke diskuteres i denne oversigt. Derimod vil vi se nærmere på den kollektive mobilisering og de bevægelser, som decideret vender sig mod flygtninge og indvandrere i Danmark og deres sympatisører for derefter at inddrage modbevægelserne også omtalt som de anti-racistiske bevægelser.

Der foreligger ingen forskningsresultater som, på dansk grund, bekræfter, at der skulle foreligge nogen sammenhæng mellem holdning og handling hvad angår danskernes forhold til indvandrere; derimod er der tydelige tegn på, at der eksisterer en gensidig påvirkning mellem diverse højrebevægelser og deres modstandere. Til de første hører blandt andre Den Danske Forening, Dansk Forum, Fælleslisten Mod Indvandring, diverse nynazistiske grupper, sympatisører og forskellige subkulturer såsom Grønjakker, Ku Klux Klan-tilhængere, skinheads m.fl. (Klausen & Mikkelsen, 1988; Karpantschof, 1999; 2002a; 2002b). Disse grupper, organisationer og bevægelser rettede deres aktioner mod indvandrere, flygtninge, jøder, politiet, o.a., og de involverede sig i vedvarende konflikt med anti-racistiske bevægelser. Mange af de sidstnævnte var udsprunget af den tidligere BZ-bevægelse og fra den danske venstrefløj i almindelighed (Mikkelsen & Karpantschof, 2001; Karpantschof & Mikkelsen, 2002). Til de mest kendte hører SOS-Racisme, Anti-fascistisk Aktion, Fællesinitiativet mod Racisme og paraplyorganisationen Antiracistisk Netværk.

Det er muligt at studere de enkelte bevægelser ved hjælp af deltagerobservation og dokumentarisk materiale; en supplerende eller alternativ metode består i en kvantitativ registrering af de kollektive direkte aktioner, som grupper og bevægelser benyttede for at fremme deres interesser. Mikkelsen (2002) har benyttet metoden til at kortlægge de politiske bevægelser i Danmark i perioden 1946-1995, mens Rene Karpantschof (1999; 2000) har analyseret forholdet mellem de politiske højregrupper og deres modstandere i perioden 1980 til 2001 (jf. endvidere Bjørgo, 1997).

Foruden sammenstød med politi og konfrontationer med antiracister, var de højreradikales aktioner især rettet mod etniske minoriteter i form af hærværk og benzinbomber mod asylcentre og ejendomme ejet af indvandrere foruden voldelige overgreb mod personer. Det begyndte i sommeren 1985 med angreb på iranske flygtninge i Kalundborg og toppede i 1991-93. De fleste af disse voldsepisoder var indtil 1991 iværksat af lokale racistiske netværk, utilfredse beboere, ofte fra værtshusmiljøer og anonyme

sympatisører ofte inspireret af internationale begivenheder og efterfølgende medieomtale. Efter 1993 steg antallet af politisk inspirerede aktioner, og der begyndte en nazificering af højrebevægelsen. Denne radikalisering fulgtes af flere militante aktioner men blev også kraftigt imødegået af en bred antiracistisk alliance, der mobiliserede i tusindvis af tilhængere. De formåede at holde nynazisterne borte fra gader og pladser, og gjorde det meget vanskeligt for neonazisterne at rekruttere ny tilhængere. Som modtræk søgte disse at opnå støtte fra udenlandske nazigrupper fra blandt andet Tyskland, England, Sverige og Norge, der benyttede sig af, at den danske stat ikke greb ind over for nazi-rockkoncerter og marcher med offentlig promovering af nazistiske symboler. Denne internationalisering af den forholdsvis lille bevægelse kunne imidlertid ikke forhindre, at nynazisterne demobiliserede, hvad der yderligere forstærkede deres nationale isolation efter 1996.

12. Civilsamfund, integration og transnationalisme

I en rapport publiceret i 1983 af udvalget vedrørende indvandrerforskning i Danmark nedsat af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd siges det om ”indvandrernes organisationer”, at ”vor viden om disse foreningers opbygning og funktion er meget ringe” (*Indvandrerforskning i Danmark*, 1983: 88). Siden 1983 er antallet af studier inden for dette område øget ganske betragteligt, alligevel må man konkludere, at empirisk såvel som teoretisk, er der ingen ansatser til en forskningstradition, der blot nærmer sig den som andre vesteuropæiske lande kan fremvise.

På nær enkelte upublicerede universitetsspecialer indgår studier om indvandrere og civilsamfund i en tematisk kontekst, der som regel tjener andre formål. Det er med til at begrænse den empiriske indsats og sætter alvorlige barrierer for metode- og teoriudviklingen. Enten er studierne og rapporterne konsekvent blottet for enhver teoretisk overvejelse, eller også er der en tendens til at benytte et teoriapparat med udprægede normative elementer, som kun vanskeligt lader sig applicere på det empiriske materiale. Teoretisk pluralisme, interdisciplinær forskning og et mere solidt empirisk grundlag må være vejen frem, hvis man skal nå ud af ovennævnte rapports skygge. Dette er ikke mindst vigtigt, hvis man ønsker at modvirke den tiltagende politisering af indvandrerdebatten.

Begrebet ’integration’ tjener implicit eller eksplicit som referenceramme for de fleste undersøgelser. Værdien af begrebet er imidlertid omdiskuteret, og er i denne forskningsoversigt blevet anvendt til at pege på nogle emneområder og relationer, som derefter er blevet gjort til genstand for uddybende omtale. Denne pragmatiske og ”heuristiske” anvendelse af begrebet skal dog ikke skjule, at jeg anser begrebet for både fagligt og politisk problematisk, og det hvad enten man vælger den konservative eller progressive version af integrationsbegrebet eller betoner harmoniopfattelsen over for konfliktaspektet (for en uddybende diskussion jf. Hamburger, 1997; Mikkelsen, 2001a).

Integrationsaspektet er nært forbundet med nationalstaten, dens indre sociale struktur og sammenhængskraft. Det er med lidt andre ord minoriteternes, de økonomisk, socialt, kulturelt og politisk marginaliserede indvandrergruppers, forhold til de bærende

samfundslag og samfundsinstitutioner, der tiltrækker sig opmærksomhed. Denne analytiske vinkel skal ikke undervurderes og har givetvis nogle klare fordele, men – skal det understreges – den lider af en grundlæggende skævhed, nemlig at den vurderer integrationsprocessen i lyset af det dominerende samfund og de dominerende gruppers interesser, og dernæst ser helt bort fra migrationsprocessen og dermed ikke formår at studere integrationen i lyset af transnationale strukturer.

Denne forskningsoversigt har for det første vist, at et væsentligt incitament til organisationsdannelse skal findes uden for modtagerlandets grænser eller mere specifikt i det internationale politiske (og økonomiske) system; dernæst at foreningerne er vigtige formidlere af udvandrerlandets kultur, og til stadighed tjener som en forbindelseslinie mellem herboende indvandrere og deres hjemland; og for det tredje at det enkelte individ socialt og bevidsthedsmæssigt er bundet til sit hjemland og til sin slægt. Lad mig illustrere tankegangen set ud fra indvandrernes synsvinkel: Spurgt om de føler sig godt eller dårligt integreret i Danmark er der 87% som svarer, at de er godt eller forholdsvist godt integreret, mens det kun er 5% der kan svare bekræftende på at de føler sig som dansker (Mikkelsen, 2001a: 126-127). Denne markante forskel kan sikkert tolkes på flere måder men vidner i hvert fald om, at indvandrernes identitet er bundet op på nogle transnationale processer og relationer, der på væsentlige områder afviger fra indvandrerlandets befolkning. At se bort fra for ikke at sige at negligere denne essentielle dimension i identitetsdannelsen, kan måske forsvares politisk men bestemt ikke fagligt. Som samfundsforskere er vi overvejende skolet til at analysere faktorer, som er forbundet med samfundsgruppers placering i nationalstatens sociale hierarki. Transnationale processer bryder afgørende med denne synsvinkel, og stiller nye krav til teori såvel som til begrebsapparat og empiri.

Der er flere definitioner på transnationalisme, men termen refererer i almindelighed til ”the process by which immigrants forge and sustain multi-stranded social relations – familial, economic, social, organizational, religious and political – that span borders and link together their societies of origin and settlement” (Basch *et al*., 1994: 7). Med denne og de fleste andre definitioner lægges der op til en fokusering på de ressourcer, informationer og interpersonelle relationer, der udveksles mellem grupper i oprindelseslandet og indvandrerlandet ud fra den betragtning, at migranternes forestillingsverden og kulturelle habitus antager former, der hverken kan henføres til deres udgangsposition eller nuværende opholdsland. Denne synsvinkel bør dog udvides, så den ikke alene kredser om dyadiske relationer, men åbner op for triader eller endog myriader af forbindelser og netværk, der antager en mere eller mindre selvbærende karakter uafhængig af nationalstaterne (jf. Rex, 1994 og artiklerne i Vertovec & Cohen, 1999). Disse transnationale samfund følger nogle økonomiske og politiske rationaler, der ikke umiddelbart kan udledes af nationalstatsmodellen, men antager en selvstændig karakter med egne sociale og kulturelle organisationsformer.

Retrospektivt må man konstatere, at der er sket betydelige fremskridt i forskningen vedrørende indvandrere og civilsamfund siden Forskningsrådet publicerede sin forskningsoversigt i 1983. Samtidig kommer man ikke uden om, at der er store lakuner,

som både drejer sig om underbelyste emner men også om en manglende teoretisk og metodisk tyngde. Lad mig her på faldrebet komme med nogle konkrete bud:

- Transnationalisme. Som fremgået oven for ser jeg det som en tvingende nødvendighed, at der fokuseres skarpere på denne side af migrationsprocessen; dels som et alternativ eventuelt supplement til integrationsperspektivet, og dels begrundet i at denne synsvinkel tage større hensyn til indvandrernes egen baggrund og situation, og dermed giver en mere realistisk forklaring på forholdet mellem modtagerlandet og indvandrergrupperne, og i sidste instans også integrationsprocessen.
- En kvantitativ-kvalitativ redegørelse for udviklingen i foreningspopulationen set over en længere årrække. Vor viden på dette område meget sporadisk, og skønt der foreligger studier, der opregner antallet på et givent tidspunkt, er det nødvendigt at pege på de ændringer over tid, og hvilke nationale og internationale sociale og politiske faktorer (ud over selve indvandringsprocessen) der er på spil. Det vil give større indsigt i indvandrerorganisationernes rolle i integrationsprocessen, spændt ud som de er mellem kontakterne til hjemlandet og afhængigheden af modtagerlandet.
- De fleste indvandrerforeninger er meget indadvendte og optaget af kulturelle, religiøse og integrationsfremmende foranstaltninger; kun undtagelsesvis og under pres fra internationale og nationale begivenheder engagerer de sig i den politiske proces. Indvandrernes paraplyorganisationer står derimod langt mere centralt placeret i den (danske) politiske magtstruktur. For at belyse deres politiske indflydelse kunne man se på de sager paraplyorganisationerne tager op, forholdet til statsmagten, samarbejdspartnere, modstandere og hvilke ressourcer de har til deres rådighed; men også i hvor høj grad de har været præget af interne modsætninger og splittelse.
- Der foreligger allerede en vis forskning i de offentlige nyhedskanalers (TV, radio og aviser) behandling og omtale af indvandrere og flygtninge. Derimod er indvandrernes egne nyhedskanaler et virkeligt forsømt område, og det kan anbefales både at fokusere på aviser, bladudgivelser, radio- og TV-kanaler. Hvorledes de er organiseret, deres sendeflader og hvilke budskaber de formidler er vigtige elementer i det etno-nationale civilsamfund.

Listen kunne fortsættes, men lad mig endnu engang understrege den metodologiske pluralisme. Studiet af migrationsprocesser gør det nødvendigt at kombinere sociale, økonomiske, kulturelle og politiske faktorer og antager derfor naturligt en interdisciplinær karakter. Det gør imidlertid også forskningsområdet sårbart set i forhold til de mere etablerede fag, der gennem årene har finpudset deres til tider ret så snævre teori- og begrebsapparat – men med faldende udbytte til følge – og har fået skabt sig en plads i den institutionaliserede forskningspolitik og statsforvaltningen (jf. for en uddybning Wallerstein et al., 1996; Mikkelsen, 2001b). Føjes dertil forskningsområdets udsatte politiske position, kan jeg endnu engang kun anbefale, at man skærper de teoretisk-metodiske krav, der er det bedste værn mod konkurrence fra andre fagområder (og dermed kampen om ressourcer) og for utidssvarende indblanding og indgreb udefra.

Noter

[1] Der findes et større antal statslige udredninger og rapporter vedrørende integrationen af indvandrere og flygtninge i Danmark. Nogle af disse berører medlemskab af indvandrerorganisationer og deltagelse i majoritetsbefolkningens organisationer og foreninger. Som regel drejer det sig om en sammenskrivning af allerede eksisterende forskning inden for området, hvorfor disse rapporter ikke vil blive selvstændig omtalt. Når det derimod drejer sig om konsulentrapporter bestilt af et statsligt organ, er der ofte tale om ny empirisk viden, som derfor falder ind under hensigten med denne forskningsoversigt.
[2] En mere detaljeret redegørelse for organisationsudviklingen blandt indvandrere og flygtninge i Danmark og i de øvrige nordiske lande gives i Flemming Mikkelsen (red.): *Indvandrerorganisationer i Norden*, Nordisk Ministerråd (under udgivelse).
[3] Rapporten giver ikke noget kvantitativt bud på antallet af foreninger, og der foreligger ingen oplysninger om hvilke konkrete foreningsrepræsentanter der er blevet interviewet.
[4] Camilla Kehlets speciale indgår tilsammen med fire andre antropologistuderendes specialer i forkortet udgave i bogen *Medborgerskabets mange stemmer*, red. Af Jonathan Schwarts (2002).
[5] Det skal bemærkes, at Teoman Yigin, da opgaven blev skrevet, var ”formand for en af de største tyrkiske indvandrerforeninger” (*Indvandrerforskning i Danmark*, 1983: 88). Om det drejer sig om Foreningen af Tyrkiske Arbejdere i Danmark, fremgår ikke, men meget tyder på det.
[6] Kapitlet om ”tyrkiske og pakistanske indvandrerorganisationer i Århus” er skrevet af Lars Pedersen og udkommet i bogen *Muslimsk indvandrerungdom. Kulturel identitet og migration* af Lars Pedersen & Bodil Selmer (1991), som et delprojekt under Statens Humanistiske Forskningsråds initiativområde ”Islam i nutiden”.
[7] Den foreliggende rapport er resultatet af et seminar afholdt september 1998 af tre iranske organisationer (Den Iranske Forening, Kulturorganisationen ZAL, Den Fri Debat), men indeholder desværre ingen referencer til det anvendte kildemateriale.
[8] Kriteriet for udvælgelse var at foreningen er organiseret af personer fra de etniske minoritetsgrupper (dvs. indvandrere fra lande uden for Europa og USA med undtagelse af Eks-Jugoslavien) samt gruppen af efterkommere. Der blev med hjælp fra diverse paraplyorganisationer og landsorganisationer udsendt spørgeskemaer til 255 foreninger (siden revideret til 232), hvoraf de 65 besvarede skemaet. For nærmere omtale af datakompilationen jf. bogens kapitel 4.
[9] Hoja er en tyrkisk betegnelse på en imam, dvs. den person som leder fredagsbønnen og som til daglig råder og vejleder muslimer.
[10] Jf. tillige omtalen af Det Islamiske Kulturcenter i Århus i Pedersen & Selmer (1991: Kap. 7).
[11] For en uddybende omtale af koranskoler og islamiske skoler i Danmark jf. Bæk Simonsen (1990) kapitel 13 og 14.
[12] LO-undersøgelsen bygger på interview med knap 2000 nydanskere, foretaget af analyseinstituttet Catinét. Svarene som refereres her er baseret på specialarbejdere/ikke-faglærte arbejdere og faglærte arbejdere, som er i ordinær ansættelse.
[13] Denne del af Ejrnæs og Tirelis (1997) undersøgelse bygger på ”opgangsinterview” med beboere fra 33 husstande i 6 forskellige opgange: 19 fra etniske minoriteter, 11 fra danske husstande og 3 etnisk blandede.
[14] Undersøgelsen bygger på ca. 5000 telefoninterview med indvandrere og flygtninge fra Tyrkiet, Pakistan, Somalia, Eksjugoslavien, Irak, Iran og folk af palæstinensisk oprindelse. Interviewene er indsamlet i perioden 1999-2000 af analyseinstituttet Catinét og omfatter aldersgruppen over 15 år.
[15] Jf. den korrekte formulering af spørgsmålene, de gennemførte beregninger og den grafiske udtryksform i Mikkelsen (2001: 117-123).
[16] En oversigt over de tidsskrifter og periodica, som indvandrere, flygtninge og andre sproglige minoriteter selv udgiver gives i Kristian Kristiansen (1994).

Litteratur

Alev, Fatih (2001): ”Muslimer i det danske samfund”, i *Muslimer og kristne ansigt til ansigt*, Islamisk-Kristent Studiecenter.

Andersen, Ole Stig & Torben Nielsen (1989): *Stem Sort. Indvandrerne og kommunevalget*, Præstø: KITAB.

Ansel-Henry, Hollis (1992): ”Rapport om etniske minoriteters foreningsliv i Danmark”, København: IND-sam.

Basch, L., N. Glick Schiller & C. Szanton Blanc (1994): *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation States*, Pennsylvania: Gordon & Breach.

Bedre integration – en samlet handlingsplan (2000), Rapport fra regeringens ministerudvalg om integration og utilpassede unge, Regeringen.

Bjørgo, Tore (1997): *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia*, Tano Aschehoug.

Botelho, Vera Lucia (1999): ”International Migration and Transnationalism: An Empirical Account”, Research Raport 8, Danish Center for Demographic Research, SDU—Odense University.

Børresen, Sølvi Karin (2000): *Fremmedhed og praksis – om tyrkiske og pakistanske indvandreres bosætning og boligvalg*, Københavns Universitet, Ph.d.-afhandling, Sociologisk Institut/Statens Byggeforskningsinstitut.

COWI-rapport (2000): Udlændinges egen opfattelse af deres situation og integrationsprocessen i Danmark, Indenrigsministeriet..

Diken, Bülent (1993): ”Den tyrkiske ghetto”, *Tidsskriftet Byplan*, 1.

Diken, Bülent (1996): *Fra Østtyrkiet til Vestdanmark*, København, Akademisk Forlag.

Eickelman, Dale F. & James Piscatori (1996): *Muslim Politics*, Princeton: Princeton University Press.

Ejrnæs, Morten & Üzeyir Tireli (1997): *Etniske minoriteter og hverdagslivet*, København: Nævnet for Etniske Minoriteter.

Gundelach, Peter (1992): ”Danskernes intolerance”, *Dansk Sociologi*, 1.årg./no. 2.

Gaasholt, Øystein & Lise Togeby (1995): *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*, Århus: Politica.

Habermann, Ulla (1987): *Det tredje netværk*, København: Akademisk Forlag 1987.

Hahnemann, Line (1998): *Racistisk chikane og vold i et boligområde*, København: DRC.

Hamburger, Charlotte (1997): ”Etniske minoriteter og social integration”, i Lilli Zeuner, red.: *Social integration*, København: SFI.

Hammer, Ole & Inger Bruun (1992): ”Grænser for indflydelse – en undersøgelse af indvandrernes indflydelseskanaler i de nordiske lande udført for Nordisk Ministerråd”, *Dokumentation om indvandrere*, nr. 2/92, København: Mellemfolkeligt Samvirke.

Hammer, Ole & Inger Bruun (2000): *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*, Magtudredningen, Århus: Institut for Statskundskab.

Henriksen, Ingrid (1985): *Indvandrernes levevilkår i Danmark*, København, Socialforskningsinstituttet.

Hjære, Mette & Mille Balslev (2001): *Frivillighed blandt etniske minoritetsforeninger*, Odense: Center for Frivilligt Socialt Arbejde.

Hussain, Mustafa (2000): ”Islam, Media and Minorities in Denmark”, *Current Sociology*, Vol. 48(4), pp. 95-116.

Hussain, Mustafa (2002): ”Etniske minoriteters politiske mobilisering i Danmark”, i Flemming Mikkelsen, red.: *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*, Magtudredningen, Århus: Århus Universitetsforlag.

Hussain, Mustafa (under udgivelse): ”Diasporic Minorities and Their Media in Denmark”, Contribution to the European Project: Mapping Diaspora and Their media, at London School of Economic and Political Science (LSE), London University, 2002.

Hussain, Mustafa, Ferruh Yilmaz & Tim O’Connor (1997): *Medierne, Minoriteterne og Majoriteten – en undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark*, København: Nævnet for Etnisk Ligestilling.

Hviid, Kirsten (1995): *Uzun-Hava: nomadernes ”blues”. Om skabelse af en kulturel identitet i den tyrkiske diaspora med udgangspunkt i musikalske traditioner*, Speciale fra Århus Universitet: Institut for Etnografi og Social Antropologi, Moesgård.

Høirup, Charlotte Lee (2000): *Fritidstilbud som ”brobyggere” i et kulturmøde – En undersøgelse af to fritidstilbud for etnisk-muslimske piger på Vesterbro*, Speciale ved Syddansk Universitet, Center for Kulturstudier, Medier og Formidling.

Indvandrerforskningen i Danmark (1983), Rapport fra udvalget vedrørende indvandrerforskningen, København: Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

Iranere i Danmark efter 10 år (1999), Seminarrapport, København: KITAB-I ARZAN.

Ireland, Patrick (1994): *The Policy Challenge of Ethnic Diversity – Immigrant Politics in France and Switzerland*, Cambridge: Harvard University Press.

Iversen, Kaj Erik (1990): ”Tyrker og taber”, Speciale fra Århus Universitet, Institut for Statskundskab.

Iversen, R. B. Rikke (2001): *Borgerinddragelsens flertydighed. En antropologisk undersøgelse af viden og magt på integrationsområdet i Indre Nørrebro Bydel*, Speciale, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Jeffrey, David (2001): ”Immigrant Political Participation and the Failure of Political Partnership in Sweden” (paper til AMID konference, Ålborg Universitet, august 29-30, 2001).

Jeppesen, Kirsten Just (1989): *Unge indvandrere – en undersøgelse af andengeneration fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*, København: Socialforskningsinstituttet.

Karpantschof, Rene (1999): *Nynazismen og dens modstandere i Danmark,* Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Karpantschof, Rene (2000): ”Nynazisme, antiracisme og unge i bevægelse”, i Gritt Bykilde, red.: *Når unge udfordrer demokratiet*, Roskilde: Roskilde Universitets Forlag.

Karpantschof, Rene (2002a): ”Populism and Right Wing Extremism in Denmark 1980-2001”, Sociologisk Rapportserie, nr. 4, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Karpantschof, Rene (2002b, forthcoming): “New Right and Anti-Racist Struggle in Post Cold-War Denmark”, i Valeska Henze & Valeska Maier-Wörtz eds.: *Youth in the Baltic Sea Region. Change and Stability*.

Karpantschof, Rene & Flemming Mikkelsen (2002): ”Fra slumstormere til autonome – husbesættelse, ungdom og social protest i Danmark 1965-2001”, i Flemming Mikkelsen, red.: *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark* Magtudredningen, Århus: Århus Universitetsforlag.

Kehlet, Camilla (2000): ”Demokratiske barrierer – om etniske minoriteters politiske deltagelse i Danmark”, Københavns Universitet, Institut for Antropologi, Specialeafhandling.

Kepel, G (1997): *Allah in the West: Islamic Movements in America and Europe*, Stanford: Stanford University Press.

Klausen, Kurt Klaudi & Flemming Mikkelsen (1988): *Konflikter, kollektive aktioner og protestbevægelser i Danmark*, København: Samfundsfagsnyt.

Kristiansen, Kristian (1994): *Danske indvandrer- og minoritetstidsskrifter*, København: Frydenlund.

Kücükcan, Talip (1999): *Politics of Ethnicity, Identity and Religion. Turkish Muslims in Britain*, Aldershot: Ashgate.

Lindhardt, Stine, Poul Mikael Allarp & Erling Pedersen (red.) (1983): *Det alternative Danmark – Vejviser over græsrødder og venstrefløj*, Viborg: Tidsskriftscentret.

LO-Magasinet, (2000), nr. 4.

Lubeck, Paul M. (2000): "The Islamic Revival. Antinomies of Islamic Movements under Globalization", i Robin Cohen & Shirin M. Rai, eds.: *Global Social Movements*, London: The Athlone Press.

Madsen, Jacob Gaarde (2000): *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet,* Århus: Magtudredningen.

Melchior, Marianne (1990): *Flygtninge i Danmark*, København: SFI.

Mikkelsen, Flemming (2001a): *Integrationens paradoks. Indvandrere og flygtninge i Danmark mellem inklusion og marginalisering*, København: Catinét.

Mikkelsen, Flemming (2001b): "Historisk sociologi. Den tredje vej mellem historie og samfundsvidenskab", i Carsten Tage Nielsen, Dorthe Gert Simonsen og Lene Wul, red.: *Mod nye historier*, Det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 9.-13. august 2001, bind 3, Jysk Selskab for Historie, Århus.

Mikkelsen, Flemming (red.) (2002): *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*, Magtudredningen, Århus: Århus Universitetsforlag.

Mikkelsen, Flemming (red.) (under udgivelse): *Indvandrerorganisationer i Norden*, Nordisk Ministerråd.

Mikkelsen, Flemming & Rene Karpantschof (2001): "Youth as a Political Movement: Development of the Squatters´ and Autonomous Movement in Copenhagen, 1981-95", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25.3 September, pp. 609-628;

Moes, Mette & Tine Toftegård Petersen (2001): "Etnisk ligestilling på arbejdsmarkedet gennem ændring af diskursiv praksis om kultur", *Psyke & Logos*, 22, pp. 287-302.

Mohammadi, Masoud (1999): "En historisk gennemgang af iranernes organiserede aktiviteter i de sidste 15 år i Danmark", i *Iranere i Danmark efter 10 år*, Seminarrapport, København: KITAB-I ARZAN.

Mørck, Yvonne (1998): *Bindestregsdanskere*, København: Forlaget Sociologi.

Nannestad, Peter (1999): *Solidaritetens pris. Holdningen til indvandrere og flygtninge i Danmark 1987-1993*, Århus: Århus Universitetsforlag.

Nielsen, Hans Jørgen (2000): "Forholdet mellem etniske grupper", i Gunnar Viby Mogensen og Poul Chr. Matthiessen, red.: *Mislykket integration?*, Rockwool/Spektrum.

Nielsen, Jørgen (1995, 2. edt.): *Muslims in Western Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Ó Maoláin, Ciarán (ed.) (1991): *Ethnic Migrant and Migrant Organizations. European Directory*, London.

Ólafsdottir, Sesselja (2002): "Uddannelse og forening: Unge albanere I København", i Jonathan Schwartz: *Medborgerskabets mange stemmer*, Magtudredningen, Århus: Institut for Statskundskab.

Pedersen, Lars (1996): "Nyere islamiske bevægelser I Vesteuropa – en analyse af det kulturelle nybrud som islamismen repræsenterer blandt de indvandrede muslimske minoriteter i Vesteuropa", Århus Universitet, Ph.d.-afhandling, Afdeling for Etnografi og Socialantropologi.

Pedersen, Lars (1999): *Newer Islamic Movements in Western Europe*, Aldershot: Ashgate.

Pedersen, Lars & Bodil Selmer (1991): *Muslimsk indvandrerungdom*, Århus: Århus Universitetsforlag.

Petersen, Eggert, et al.(1970): *Gæstearbejder i København*, København: Mellemfolkeligt Samvirke.

Quraishy, Bashy (1997): "Minoriteternes medier i Danmark", *MediaWatch*, april.

Quraishy, Bashy (1999): *Fra Punjab til Vesterbro,* København: Forlaget Etnisk Debatforum.

Quraishy, Bashy (2000): ”Etniske minoriteters selvorganisering”, *Social Forskning*, temanummer.

Rex, John (1991): *Ethnic Identity and Ethnic Mobilization in Britain*, Centre for Research in Ethnic Relations.

Rex, John (1994): ”The Second Project of Ethnicity: Transnational Migrant Communities and Ethnic Minorities in Modern Multicultural Societies”. *Innovation*, Vol. 7, No. 3.

Rex, John & Beatrice Drury, eds. (1994): *Ethnic Mobilization in a Multi-cultural Europe*, Aldershot: Avebury.

Rex, John, Joly Daniele & Czarina Wilpert, eds. (1987): *Immigrant Associations in Europe*, Aldershot: Gower.

Schierup, Carl-Ulrik (1988): *Integration? Indvandrere, kultur og samfund*, Holstebro: Billesø & Baltzer.

Schierup, Carl-Ulrik (1993): *På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Schmidt, Garbi & Vibeke Jakobsen (2000): *20 år I Danmark. En undersøgelse af nydanskeres situation og erfaringer*, København: Socialforskningsinstituttet.

Schwartz, Jonathan (1996): *Pieces of Mosaic. An Essay on the Making of Makedonija*, Højbjerg: Intervention Press.

Schwartz, Jonathan (2001): ”Low Profile Diasporas? Ethnic Communities from the Republic of Macedonia in Copenhagen”, i Maya Povrzanovic Frykman, ed.: *Beyond Integration: Challenges of Belonging in Diaspora and Exile*, Lund: Nordic Academic Press.

Schwartz, Jonathan (red.) (2002): *Medborgerskabets mange stemmer*, Magtudredningen, Århus: Institut for Statskundskab.

Simonsen, Jørgen Bæk (1990): *Islam i Danmark. Muslimske institutioner i Danmark 1970-1989*, Århus: Statens Humanistiske Forskningsråd & Århus Universitetsforlag.

Socialistisk Håndbog (1978), 2. udgave, København: Tidsskrift Centret.

Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994): *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago: University of Chicago Press.

Sterum, Line (1992): ”Flygtninges og indvandreres politiske deltagelse i Danmark”, Århus Universitet, Institut for Statskundskab, Speciale.

Thomsen, Margit & Mahad Huniche (2000): ”Etnisk diskrimination, ligestilling og integration på arbejdsmarkedet”, *Tidsskrift for Arbejdsliv* Nr. 2, pp. 39-65.

Thunø, Mette (1998): “Chinese in Denmark”, i G. Benton & F. N. Pieke eds.: *The Chinese in Europe*, London: MacMillan.

Togeby, Lise (1997): *Fremmedhed og fremmedhad. Teorier til forklaring af etnocentrisme*, Columbus.

Togeby, Lise (1999): ”Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark?”, i Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christensen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby og Signild Vallgårda, red.: *Den demokratiske udfordring*, Magtudredningen, København: Hans Reitzels Forlag.

Togeby, Lise (2000): ”Som man råber i skoven”, *Politica*, 32. årg., nr. 2.

Togeby, Lise & Birgit Møller (1999): *Oplevet diskrimination. En undersøgelse blandt etniske minoriteter*, København: Nævnet for Etnisk Ligestilling.

Vertoves, Steven & Robin Cohen eds.(1999): *Migration, Diasporas and Transnationalism*, Cheltenham: Edward Elgar.

Wallerstein, Immanuel, et al. (1996): *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenhein Commission on the Reconstruction of the Social Sciences*, Stanford.

Yigin, Teoman (1976): “Tyrkiske fremmedarbejderes organiseringsbestræbelser i Danmark”, Speciale fra Handelshøjskolen i København.

Østergaard-Nielsen, Eva (2002): *Politik over grænser. Tyrkeres og kurderes engagement i det politiske liv i hjemlandet*, Magtudredningen, Århus: Institut for Statskundskab.

Åradsson, Rasmus (2000): *Perkerklubber – En magisk løsning på integrationsgåden?*, Specialeserien Nr. 2, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

© Flemming Mikkelsen

ISSN 1601-5967

Published by:
AMID
Aalborg University
Fibigerstraede 2
DK-9220 Aalborg OE
Denmark

Phone + 45 96 35 91 33
Fax + 45 98 15 11 26
Web: http://www.humsamf.auc.dk/amid

AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark
The Academy for Migration Studies in Denmark

Director: Professor dr. phil. Ulf Hedetoft

The Academy for Migration Studies in Denmark, AMID, is a consortium consisting of researchers at research centers representing three institutions of higher education and two research institutes. AMID is supported by the Danish Research Councils of the Humanities and the Social Sciences.

The Consortium consists of the following members:

Aalborg University--Department of Sociology, Social Studies and Organization, Department of Economics, Politics and Administration, as well as *SPIRIT* (School for Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transnationality) and Institute for History, International and Social Studies. Aalborg University is the host institution.

The Aarhus School of Business--CIM (Centre for Research in Social Integration and Marginalization).

Aarhus University--Department of Political Science.

The Danish National Institute of Social Research (Socialforskningsinstituttet, SFI).

The Institute of Local Government Studies (Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, AKF).